

de er en kritik af og et alternativ til, jvf. bemærkningerne i Indledning om faren ved at tænke i 'boxe' (Marshall: 'fold'); Hegel udtrykte denne modsætning ved at tale om forstandstrækning ctr. fornuftstænkning.

Partialanalysen overser den nødvendige enhed og begriber netop derfor ikke sine abstraktioner som (negativ) reale, som - med Hegels ord - virkelighedsdelægtere. Den generelle ligevægtsanalyse overser omvendt splittelserne og ser kun enheden, og fordi den overser splittelserne ser den ikke enheden som den virkelighedsløse - og dog magtfulde - nødvendighed.

-Partialanalysens anden grundabstraktion er adskillelsen mellem udbud og efterspørgsel og dermed mellem produktion og behov. Igen ligger det kritisable i at denne spittelse ikke begriber som en mangel, som et *praktisk problem*; det hele er kun en metodisk foranstaltning, en formalabstraktion. Den nødvendige enhed af produktion og behov er fra samfundets synsvinkel den nødvendige deling af det sociale arbejde (proportional produktion), og fra den enkeltes synsvinkel subsistensindfjening, dvs. den indfjening fra produktionen, der er nødvendig for at købe livsmidlerne. Det er åbenbart, og ligger i sagens natur, at partialanalysen ikke inddrager den proportionale produktion, men på analysens eget, individualiserede niveau er sagen lidt mere kompliceret.

I en vis forstand kritiseres den tilfældige indfjening, som markedsprisen og den kortsigtede 'normalpris' betinger, af begrebet om den langsigtede normalpris; de umiddelbare priser er netop mere eller mindre kortsigtede, fordi de kan ligge under omkostningerne pr. vareenhed, altså fordi de kan give firmaet tab. Den nødvendige indfjening - firmaets 'subsistensindfjening' - sikres ved at overflødig firmaer på langt sigt går fallit (eller går til andre brancher). Men det er alligevel så som så med den kritiske indstilling, thi borgerlig teori opfatter selv forskellen mellem tilfældig kortsigtet og nødvendig langsigtet firma-indfjening som lige så naturgiven som forskellen mellem ebbe og flod.

- Den tredje væsentlige abstraktion i den partielle ligevægtsanalyse ligger i adskillelsen mellem personer og firmaerne (på dette punkt er også den generelle ligevægtsanalyse 'partiel'). I borgerlig teori lever firmaerne af luft, thi de lever selv når gennemsnitsomkostningerne er lig prisen, altså når udgift pr. vare er lig indtægt pr. vare. Denne afse er mulig, fordi firmaerne a priori er *upersonliggjorte* gennem diversse konstruktioner og begrebsdefinitioner (især om 'opportunity cost', jvf. nedenfor), der sikrer at *firmaets* og for så vidt produktionens

overlevelsesbetingelser er adskilte fra *personernes* subsistensbetingelser. Dette er naturligvis et realistisk begreb om det kapitalistiske firma, men igen mangler den kritiske dimension.

10.4.2. Den kausale metode

Formodentlig kan man opbygge en formelt konsistent økonomisk teori ud fra et hvilket som helst princip, - nyttemaximering (Jevons, Menger, Walras), profitmaximering (Marx), en ligestilling mellem de to principper, eller noget helt fjerde eller femte eller sjette.¹⁰⁰ Man kan altid, gennem diverse transformationer, tilpasse prisbegreberne på en sådan facon at såvel logisk konsistens som overensstemmelse med empirien sikres. På samme måde som det ikke i sig selv er 'sandere' at solen er i centrum end at jorden er det, så ud fra en 'videnskabelig' synsvinkel kunne ptolemæerne udmærket have fastholdt deres verdensbillede, omend det ville have krævet at de krystaliserer, som Jupiters måner begyndte at brase ind i, måtte afskrives som uholdbar ideologisk ballast; med jorden i centrum bliver beregningerne over planetbevægelserne noget mere indviklet, det er alt.

Betyder dette ikke at en argumentation for det valgte princip må blive før-videnskabelig? Kun hvis det forudsættes at det videnskabelige er det, der kan 'tælles, vejes og måles', altså underkastes kvantitative beregninger, og at alt, hvad der ligger herudfor, er spekulation. En sådan positivisme har naturvidenskaben forlængst forladt, men som vi snart skal se trives den i bedste velgående indenfor moderne borgerlig socialvidenskab.

Selvom det var marginalnytteeteorikerne, der indledte denne tendens, søgte de dog at give en begrundelse for nyttemaximeringen og dermed for hele deres strukturering af den videnskabelige fremstilling. Dette gælder Jevons, der indleder med en redegørelse for sin utilitaristiske menneskeopfattelse, iflg. hvilken mennesket stræber efter at opnå 'lyst' (nytte) og undgå 'smerte' (negativ nytte, 'disutility').¹⁰¹ Og det gælder Walras med hans argumentation for at udvekslingen har

100. Hvormed det ikke er sagt at de nævnte økonomers teorier faktisk er konsistente.

101. Jvf. Jevons, kap. 2 ('Theory of Pleasure and Pain'). Schumpeter opfatter den økonomiske teori som alene en analysemetode: hele hans bog er skrevet ud fra denne synsvinkel. Derfor betragter han Jevons' utilitaristiske filosofi som ydre i forhold til hans økonomiske teori, dvs. der er ingen logisk nødvendig sammenhæng (jvf. Schumpeter, p. 1056). Hertil må siges at selvom det er rigtigt, at teoriens indre konsistens er uafhængig af dens filosofiske præmisses, så er teorien i sin helhed et rent postulat, med mindre nyttemaximeringen begrundes.

prioritet i forhold til produktionen.

Sådanne overvejelser møder man ikke mere i moderne teori, i hvert fald ikke i den generelle ligevægtsanalyse. Nyttens tilskrives ikke læn- gere en forklarende kraft (jvf. teorien om 'afslørede præferencer'), og dermed fordampes den æther, der hos marginalnytteeteorikerne gav hver økonomisk kategori dens specifikke vægt, - som afgjorde om den var primær eller sekundær. Tilbage bliver et simultant ligningssy- stem, hvor alle ligninger naturligvis har samme vægt, hvad enten de udtrykker udvekslings- eller produktionssammenhænge. Fremstillingen af den økonomiske teori har ikke længere en retning, en nødven- dig rækkefølge; det er ligegyldigt om udveksling behandles før pro- duktion eller omvendt, ligesom det er hip som hap i hvilken rækkeføl- ge prisdannelsen på jord, arbejdskraft og kapital diskuteres.

Mark Blaug, der er neoklassiker, har udtrykt synspunktet således:

»Folk, der i det sidste årti af det 19. århundrede studerede økono- mi, var endnu i stand til at spørge: Bestemmes priserne først på markedet af udbud og efterspørgsel, hvorefter de tilstilles forbru- gerne for at de kan få lejlighed til at opnå en optimal mængdetil- pasning, - eller bestemmer forbrugerne først hvor meget de vil kø- be, hvorefter disse beslutninger resulterer i markedets efterspørg- selspriser? Selv hvis vi starter med givne faktorforsyninger og få- ste input-koefficienter for produktionen, bestemmes faktorpriser- ne ikke før firmaerne har besluttet sig til at producere output i et bestemt omfang; men disse beslutninger indebærer kendskab til produktpriserne, og disse er ikke bestemt før husholdningerne har modtaget indkomst fra salget af faktorydelser til bestemte priser. Det er indlysende at produkt- og faktorpriser bestemmes simu- lant. Mange af Walras' samtidige fandt denne opfattelse vanske- lig at forstå. De overvandt aldrig ganske mistanken om, at argu- mentet udgjorde en ond cirkel.« (Blaug, p. 575)

På Blaug's kausale præmisser er det åbenbart at han har ret. I den fuldt udviklede kapitalisme afhænger ethvert element af alle de øvrige, hvorfor det ikke giver mening at udvælge et enkelt, såsom forbruger- præferencerne, og udnævne det til den 'første årsag'; det er let at vise at dette element hurtigt får en kausal pil i ryggen. Det vil naturligvis være lettere komisk, hvis Jevons og Walras hævdede at præferencer- ne er primære i forhold til priserne, fordi de *i tid* går forud (præferen- cerne om mandagen, priserne om tirsdagen), eller at produktpriserne er primære, fordi de *tidsmæssigt* er der før faktorpriserne.

Nu formulerede marginalisterne sig faktisk på en måde, nemlig

kausalt, der gjorde dem sårbare overfor en kritik à la Blaug's:

»Både Jevons og østrigerne /og Walras, kunne man tilføje/ havde for vane at udtrykke sig i kausale rækkefølger, som gik fra værdi- en af forbrugsvarer til værdien af ressourcerne, som om nyttens af en mængde af en forbrugers varer først blev bestemt uafhængigt og så sidenhen kausalt bestemte værdien af de varer, der indgik i dens produktion.« (Schumpeter, p.922)

Men, som Schumpeter påpeger, misforstod Jevons sig selv; i hvert fald gav han en inadækvat formulering af den store idé i den subjektive værditeori, nemlig at forene hele den økonomiske teori i lyset af et enkelt princip.¹⁰²

Nytemaximeringen er nemlig ikke en 'første årsag' i positivistisk forstand; princippet er af *teleologisk*, ikke kausal, natur. Hvis man som Blaug tænker indenfor en kausal model, kommer man i sidste in- stans til at alt afhænger af alt, hvilket udtrykkes mest præcist i det si- multane ligningssystem; enhver idé om en 'første årsag' er blot udtryk for at man ikke har gennemtænkt sammenhængene tilstrækkeligt grundigt.

Kun hvis man i stedet begriber politøkonomien som havende en retning, et telos, et mål, bliver det meningsfuldt at give de forskellige elementer forskellig prioritet eller vægt; kun da er der et kriterium for at fremstille de økonomiske kategorier i en bestemt rækkefølge, og kriteriet er at denne teoretiske rækkefølge skal udtrykke genstandens retning. Hvis nyttemaximering er systemets drivende kraft, kommer kapitalen og profitmaximeringen i anden række og disse elementer må derfor tolkes i nytte-teoriens billede (jvf. abstinens-teorien); hvis omvendt profitmaximeringen er telos, får forbrugsræset sin raison d'être fra at maximeringen af profitten har den irriterende forudsæt- ning at varerne skal sælges.

For at undgå misforståelser skal det måske fremhæves at kausala- nalyse og teleologisk analyse ikke er et enten/eller. I kapitlerne 2-6 ovenfor ræsonneres der ofte kausalt, ligesom der indgår mange teleo- logiske elementer i borgerlig teori, især i form af diverse adfærdshy- potseser. Problemet ligger i hvilken betragtningsmåde, der strukturerer den teoretiske fremstilling.

102. Schumpeter, p.913.

10.4.3. Kvalitative og kvantitative bestemmelser

På et andet felt er der ikke et brud, men en lige linie, fra marginalistene til moderne borgerlig teori; det drejer sig om forholdet mellem de kvalitative og de kvantitative analyser, og dermed hele spørgsmålet om den matematiske metodes rolle i økonomisk teori.

I dag betragtes denne metode vel stort set som en selvfølge af borgerlig teori (trods kritiske røster fra neoricardianerne), men som så mange andre nutidige selvfølgheder var også denne engang en kontroversiel nyskabelse. I sin 'Introduction' argumenterer Jevons, med revolutionær glød, at

»*vor videnskab må være matematisk, simpelthen fordi den omhandler kvantiteter. Hvor som helst de behandlede ting kan være større eller mindre, der må lovene og relationerne være matematiske iflg. deres natur. ... lovene er matematiske. Økonomer kan ikke ændre deres /dvs. lovenes/ natur ved at nægte dem navnet; de kunne lige så godt forsøge at forandre rødt lys ved at kalde det blå.*« (Jevons, p. 78; Jevons' fremhævelser)

Også Walras forsvare varmt den matematiske metode:

»Hele denne teori er matematisk. Selvom den kan beskrives i almindeligt sprog, må beviset for teorien gives matematisk.« (Walras, p. 43, jvf. også p. 47 og pp. 42-71)

Begge økonomer mener at matematikken har metodisk prioritet i økonomisk teori; den er ikke et hjælpemiddel, der kan sidestilles med andre. Og det er da også klart, at hvis kernen i den økonomiske teori er det simultane ligningssystem, må den matematiske metode være lige så central.

Jevons argumentation er iøvrigt ikke særligt overbevisende. Matematikken er en metode til at behandle kvantitative sammenhænge, og da økonomiske kategorier har både kvalitative og kvantitative bestemmelser, skulle Jevons have vist at de sidste måtte have prioritet i den økonomiske teori; kun således kan matematikkens metodiske prioritet begrundes. Det gør han ikke; i stedet slutter han fejlagtigt, at fordi kategorierne kan kvantificeres ('være større eller mindre'), er den økonomiske teori alene - eller i hvert fald primært - en kvantitativ videnskab. Faktisk kunne Jevons' formuleringer tyde på, at han aldrig har hørt om kvalitative bestemmelser, endsiige om en metode til at behandle disse; på den ene side er der matematikkens videnskabelige strengthed, på den anden side løs snak.

Moderne borgerlig teori i almindelighed og den generelle ligevægtsanalyse i særdeleshed har overtaget denne idé om matematik-

kens metodiske primat, med implikationen at de kvantitative sammenhænge har prioritet i forhold til de kvalitative. Dette betyder ikke - trods Jevons - at der ikke indgår kvalitative overvejelser, men det betyder at disse underordnes den kvantitative analyses krav. For så vidt har man altså et klart struktureringsprincip for fremstillingen af den økonomiske teori. Denne underordning kommer til udtryk i at modellerne formuleres, og begreberne tilskæres, således at den kvantitative analyse bliver mulig; og kriteriet for om en økonomisk kategori er rationelt eller mystisk bestemt, er om den kan måles, operationaliseres, kvantificeres.

Dette skal illustreres ved to kategorier, begge af central politiskønomisk betydning.

(1) *Nyttebegrebet*. Det væsentlige på dette sted er ikke de forskellige problemer, der er forbundet med en måling af nytten,¹⁰³ men selve det forhold at det har været overvejelser omkring disse måleproblemer, der har dikteret udviklingen af dette nøglebegreb i nyere borgerlig teori. Jevons afsikker klart denne retning for erkendelsesinteressen ved at tilskynde den økonomiske videnskab til ikke at give op overfor de erkendende vanskeligheder ved at kvantificere nytten.¹⁰⁴ Moderne teori har levet op til denne opfordring: Da det væsentlige er om grundbegreberne kan tilpasses EDB-maskinerne, og da nytten ud fra dette kriterium er så vanskelig at håndtere, - hvorfor da ikke simpel-

103. Der er 2 problemer. a) En kvantitativ sammenligning af den nytte forskellige personer får af en vare; dette er ikke nødvendigt for at stable pristeorien på benene, men det er et problem man har kæmpet meget med i værditeorien (velfærdsteorien). b) En kvantitativ sammenligning af den nytte forskellige varer, eller forskellige kvantiteter af en bestemt vare, giver en *bestemt person*; marginalnytteeteorierne forudsatte at forbrugerne kunne måle denne nytte eksakt ('kardinalt'), mens valghandlingsteorien kun antog at forbrugerne kunne rangordne varerne, dvs. måle nytten 'ordinalt'.

104. Jevons, pp. 81ff.

hen *definere* nytten ud fra dens objektivt mælelige effekter? Som sagt, så gjort: 'Nytten' er nu intet andet end 'afslørede præferencer', dvs. en betegnelse for de konstaterbare valg i udvekslingen; begrebet er blevet 'operationelt', hvorved forstås - strengt taget - at det »defineres ud fra selve måleoperationen«¹⁰⁵, og dermed er det omsider 100% subsumeret under den matematiske metodes krav. Omkostningen er - set ud fra en anden metodisk synsvinkel - at begrebet ikke længere udgør en dybdestruktur bag udvekslingen, thi når det defineres af udvekslingsadfærd kan det jo ikke forklare denne. Men dette er naturligvis ikke en *indvending*, set fra den borgerlige teoris synsvinkel; da alt afhænger af alt andet, i et kausalt mønster, giver det ikke mening at vægte elementerne, at differentiere mellem dybdestruktur og overfladestruktur: alt, i hvert fald alt det væsentlige, er i det simultane ligningssystemets endimensionale verden.

(2) *Kapitalbegrebet*. Også dette nøglebegreb har voldt kvaler, især efter at den såkaldte 'kapitalkontrovers' i 60-erne og begyndelsen af 70-erne mellem neoklassikerne (bl.a. Samuelson og Solow) og neorcardianerne (bl.a. Joan Robinson, Sraffa, Harcourt og Pasinetti) har vist, at samfundets totalkapital ikke kan kvantificeres, hvilket indebærer at den almene profitråde og dermed 'prisdannelsen på kapital' bliver ubestemt. En '*verdimæssig*' kvantificering af totalkapitalen er udelukket, thi da man af forskellige grunde ikke vil bestemme denne værdi ud fra anskaffelsesomkostningerne (hvilket er hvad Marx gør), må den bestemmes gennem en kapitalisering af det fremtidige afkast (profitterne); det er klart at man nu havner i en umiddelbar cirkel, hvis man ved hjælp af en således bestemt kapital søger at forklare profit og profitråde. Derfor må kapitalen begribes *fysisk*, som realkapital, men da det er umuligt at finde en fælles målestok for forskellige fysiske kapitaler, kan disse ikke sammenlignes, hvilket indebærer at den fysiske totalkapital ikke kan kvantificeres; marginalproduktivitetsteorien, der bestemmer profitten ud fra den fysiske kapital's marginalprodukt, bliver derfor uholdbar som fordelingsteori på makroplanet. Neoklassikerne har måttet erkende disse vanskeligheder. I den udstrækning moderne borgerlig teori er en teori om kapitalismen, for-

udsætter den et makrobegreb om kapitalen; da dette er brudt sammen under vægten af sine indre modsigelser må det samme gælde borgerlig teori.

- Alle disse plager er imidlertid selvskabte (det er derfor de *er* plager), thi de udspringer af forudsætningen om at et *rationelt* begreb er et *måleligt* begreb. Når den kvalitative analyse underordnes den kvantitative, kommer alt til at dreje sig om måleproblemer. Resultatet bliver til tider lettere komisk, som f.eks. når Swan forestiller sig totalkapitalen som et meccano-sæt, hvor én fysisk kapital kan smedes om til en anden, således at den fysiske totalkapital alligevel kan måles, nemlig i sin egen tekniske enhed.¹⁰⁶ Tankens ubevidste gang er: Den fysiske totalkapital er i sig selv heterogen og derfor umålelig; men kapitalen *skal* være målelig, ergo er kapitalen *ikke* heterogen, men homogen. Formodentlig er det kun et spørgsmål om tid før neoklassikerne helt afskaffer kapitalen,¹⁰⁷ på samme måde som man allerede har afskaffet begrebet om en real nytte.

Dette er en omvendt verden. Det rigtige må være at underordne den kvantitative analyse - og dermed den matematiske metode - under den kvalitative. Hvis en analyse af det borgerlige samfund giver til resultat at nyttemaximering er den drivende kraft, så må nytte være teoriens grundbegreb, og den første opgave bliver da at give en nærmere bestemmelse af dette begreb, bl.a. for at afklare i hvilken udstrækning nytten er subjektiv eller objektiv. Formodentlig kommer man ikke særlig langt med en sådan kvalitativ analyse af en universalsahistorisk nyttemaximering (thi den vil lede ind i antropologiske og filosofisk-utilityrisiske overvejelser, uden specifik relation til det borgerlige samfund). Men det er illeggyldigt i denne forbindelse: Hoved-

106. G.C. Harcourt: *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*, pp.36-39.

107. J.B. Clark havde ingen skrumpier ved at anvende marginalproduktivitetsteorien, iflg. hvilken produktionsfaktorerens aflønning bestemmes af deres marginalprodukt, på makroplanet, altså til bestemmelse af den almene lønrente, profitråde og jordrenteråde; han brugte løvrigt explicit teorien til at legitimere profitten, jvf. Blaug, p.433. Efter at Joan Robinson i 1953/54 havde stillet spørgsmålstegn ved det rimelige i at differentiere og grafisk afbilde den ikke-kvantificerbare fysiske totalkapital, begyndte debatten. Swans bidrag var et af det første, men på ingen måde alypsk. F.eks. opstillede Samuelson senere en model, der skulle bevise de såkaldte 'neoklassiske sandheder', men som forudsatte - i Marx' terminologi - ens organisk sammensætning af kapitalen i alle brancher; en sådan forudsætning om strukturel homogenitet er blot en anden metode til at fortrænge problemet om de forskellige kapitalers forskellige fysiske skikkelse.

107. Faktisk har Solow allerede hævdet at man slet ikke behøver en 'kapitalstok' for at beregne profitråden, der derfor heller ikke hedder 'profitråde', men 'rate of return', jvf. Harcourt, pp.89-99.

sagen er at man fastlægger hvad nytte er, for dernæst at spørge i hvilken udstrækning og i hvilke sammenhænge, den kan måles (ordinalt eller kardinalt). Kommer man som valghandlingsteoretikere til det resultat at den enkelte kan rangordne varerne efter deres nytte, er det glimrende, thi da bliver det muligt at opstille en efterspørgsels- og dermed pristeori, der er kvantitativ præcis. Kommer man til det modsatte resultat, er det bare ærgerligt. Det vil her være bagvendt at slutte at der så må være noget galt med ens nyttebegreb, hvorfor dette må justeres, således at en mere præcis pristeori kan opstilles, - med mindre det apriori er givet at priserne er bestemmelige ned til ørebeløbene, altså med mindre kapitalismens skabere har ladet tilflyde økonomerne den insid-oplysning at systemet ikke kan indeholde nogle tilfældigheder. Det er her klart, at i jo højere grad systemet er kvantitativt ubestemt, desto mere omtrentlig og 'primitiv' bliver fremstillingen af de kvantitative sammenhænge.

Tilsvarende med kapitalbegrebet. Alle ved at kapital dels har en fysisk, dels en værdimæssig side. Hele opgaven i kapitalteorien er at analysere sig frem til den rigtige sammenhæng mellem disse to aspekter. Det var denne opgave, Marx stillede sig; om han løste den er en anden sag. Spørgsmålet her er heller ikke, hvorvidt den dialektiske udledning af kapital fra penge er den eneste mulige kvalitative kapitalanalyse. Det afgørende er dette: Hvis det resulterende kapitalbegreb kan måles, altså har en kvantificerbar fællesnævner, er det udmærket, thi det bliver da muligt, dels at operere med en kvantitativt bestemt almen profitrate, dels at gennemføre empiriske studier af kvantitative kapitalssammenhænge; hvis det viser sig at kapitalen ikke kan kvantificeres, er det ikke kapitalbegrebet, men den kvantitative analyse, der er diskvalificeret.¹⁰⁸ At antage det modsatte leder til Swans mystiske verden, hvor målestokken definerer begrebet, og et evt. fravær af en målestok stempler begrebet som irrationelt; videnskabsidealet er Gallieis gamle maxime om at måle det, der kan måles, og gøre det måleligt, der endnu ikke er det, - en maxime, der forvandles til en selvmodsigelse i den udstrækning fænomenet faktisk er umåleligt.

Anskuer man sagen ud fra den kvalitative analyses synsvinkel, antager problemerne omkring den kvantitative analyse en ganske anden karakter. Der er ikke tale om at vi - økonomerne - tilskræver kategori-

108. Hvis teoretisk fremstilling og empiriske studier på denne måde falder fra hinanden, må man - hvis man da ikke dropper de empiriske studier - konstruere en målelig 'kapital'; gæseøjnene markerer at man ikke skal gøre sig illusioner om at få noget alment at vide om kapitalismen.

erne ved at underkaste dem en operationel operation. I stedet byder måleenhederne sig umiddelbart til, nemlig i de tilfælde hvor systemet indeholder reale tendenser til homogenisering af variablerne; kriteriet for om en kategori kan indgå i en kvantitativ analyse er ikke, om man kan gruble sig frem til en eller anden fællesnævner, men om denne fællesnævner har fået politiskøkonomisk relevans i kraft af en *realabstraktion* fra alt det forskellige, dvs. alt det der gør kategorien heterogen. At abstraktioner er *reale* vil sige at de er *praktiske*, altså at agenterne i praksis forholder sig ligegyldige overfor det heterogene. Hvis agenterne er uinteresserede i arbejdets forskelligartede konkrete form - hvilket de først er når markedet aflønner smedearbejde, skomagerarbejde etc. ens - bliver kategorien 'abstrakt arbejde', forstået som den blotte arbejdstid, virkeliggjort; den bliver 'praktisk sand', som Marx siger. At man også kan tage tid på stenalderfolkens forskellige arbejder, er en *kun* teoretisk sandhed, og derfor politiskønomisk uinteressant. Og hvis det er rigtigt at maximeringen af profitten er kapitalens exklusive telos, så følger det heraf at kapitalen indbegriber en praktisk abstraktion fra - en ligegyldighed overfor - sin fysiske inkarnation, hvorfor en måling af kapitalen i fysiske enheder bliver lige så irrelevant og villdende som en måling af kapitalstørrelserne ud fra antallet af bestyrelsesmedlemmer; og det uanset om et klogt hovede en dag beviser, at den fysiske totalkapital kan måles i et eller andet snedigt index. De fleste fænomener er, således som de umiddelbart præsenterer sig, mangedimensionale, men kriteriet for hvilken dimension, der er den relevante, er ikke hvilken der lettest lader sig kvantificere; dette er imidlertid den metodiske ledetråd, der følger af at ophøje den kvantitative analyse til højeste videnskabelige norm.

- Borgerlig økonomi henter sit kriterium på videnskabelighed *udenfor* sin genstand (økonomien), nemlig i matematikken; dette er idag så selvfølgeligt, at man ikke - modsat på Jevons' og Walras' tid - føler et behov for en begrundelse. Teoriens kerne er de rigoristiske matematiske beviser; men som vi nu skal se er denne kerne en ø, der ligger i et hav af vilkårlighed.

Man går frem i 3 trin: Først defineres den økonomiske model gennem de opstillede forudsætninger (1. fase), dernæst formuleres forudsætningerne i et matematisk ligningssystem og dette løses (2. fase), og endelig vurderes denne løsning økonomisk (3. fase). Matematikken kan røde alle kvantificerede variable og kan derfor ikke være behjælpelig med kriterier for, hvilke forudsætninger der er rimelige og hvilke der ikke er det, ligesom matematikken ikke indeholder indre standar-

der til vurdering af løsningernes økonomiske relevans. Men da matematikken er den eneste metode man har, betyder det at behandlingen af såvel modellens input (1.fase) som dens output (3.fase) - dvs. de egentlige økonomiske dele af modellen - bliver uden metode, uden system; bortset fra den systematik, der ligger i bestræbelsen på at operere med kvantificerbare kategorier.

Den første model i en systematisk fremstilling er altid ubegrundet; problemet er hvordan denne abstrakte model kan konkretiseres, dvs. efter hvilket system hidtil exogene variabler kan gøres endogene. Borgerlig teori har her ingen metode, der kan diktere at vi nu må indtrage penge som en selvstændig vare (altså ikke blot som regneenhed), nu må tage højde for alternative teknikker, nu må opgive forudsætningen om stationær kapitalisme osv. osv. Og dette opleves vel at mærke ikke som en mangel, thi i det sidste, store regnskab indgår det hele i ligeværdige ligninger; alle elementer har samme vægt, så derfor kan deres rækkefølge i fremstillingen være ligegyldig, måske bortset fra pædagogiske hensyn.

De økonomiske kategorier *udledes* ikke, af to grunde: Borgerlig teori *kan* ikke udlede dem, eftersom den ikke råder over en metode til kvalitative analyser; og den *vil* ikke udlede dem, thi dette ville indebære, at man pludselig skulle til at spørge om, hvad der *nødvendiggør* f. ex. kapitalen, og derfra er der meget kort til spørgsmålet om, hvorvidt kapitalen *er* nødvendig. Da borgerlig økonomisk teori pr. definition ikke har interesse i at stille et sådant spørgsmål, betragtes de økonomiske kategorier som sådan, altså deres kvalitet, som givet; bytteformen, de forskellige pengefunktioner, kapitalen osv. er der jo i forvejen, så det er blot et spørgsmål om at plukke dem ud af empirien og plante dem om i teorien. De økonomiske kategorier er selvfølgelig og uproblematisk kendsgerninger, der ikke har forklaring behov.¹⁰⁹

109. Dette kræver en præcisering. Det her sagte gælder den rene økonomiske teori om udveksling, produktion, kapital etc., således som den udtrykkes i den generelle ligevægtsanalyse. Borgerlig teori er naturligvis godt klar over, at de økonomiske kategorier ikke altid har eksisteret, og at der derfor må være en *grund* til deres eksistens, - der må have foreligget nogle forhold, der *nødvendiggjorde* dem. Dette spørgsmål om historisk oprindelse (eller *udledning*) falder imidlertid, også iflg. de borgerlige økonomers selvforsståelse, *udenfor* den rene teori, dvs. teorien om den logiske sammenhæng mellem de idag eksisterende kategorier (kritikken af den borgerlige teori om kapitalismens forhistorie hører ikke hjemme i dette kapitel, men i bl.a. kapitel 7). Videre skal det præciseres at den fuldstændige mangel på interesse for en kvalitativ bestemmelse af kategorierne (ud over måleproblemerne) er specifik for *moderne* borgerlig teori, jvf. Schumpeters omtale af Böhm-Bawerk i citatet umiddelbart nedenfor.

Ved tolkningen af den matematiske løsning (3.fase) kommer økonomien igen ind i billedet, efter at have været koblet fra under de matematiske operationer. Vurderingskriteriet går under navnet 'økonomisk mening', og det fungerer dels ved at udskille økonomisk meningsløse løsninger (f. ex. negative priser),¹¹⁰ dels ved at tage stilling til om resultaterne er 'økonomisk interessante'; hvilket er en præcis betegnelse for den mangel på præcision, metode og systematik, der kendetegner denne fase. Dette er i påfaldende kontrast til 2.fases matematiske rigorisme, hvilket kun bekræfter økonomerne i at den økonomiske teoris kerne ligger udenfor økonomien, nemlig i matematikken; på samme måde som kapitallogikere er overbevist om at Kapitalens Bog er skrevet i den hegeliske logiks sprog. Debreu, hvis bog er en moderne klassiker indenfor den generelle ligevægtsanalyse, har fremhævet denne dualisme mellem matematisk analyse og økonomisk fortolkning:

»Troskab overfor rigorisme dikterer analysens aksiomatiske form, hvor teorien (i egentlig forstand) logisk er aldeles adskilt fra fortolkningen af den.« (Debreu, citeret efter Howard, p.17)

Forskellen mellem moderne borgerlig økonomis metode og den metode, der tillægger den kvalitative analyse prioritet, opsummeres i det flg. citat fra Schumpeter; til trods for at han ikke selv oplever nogen afgørende modsætning, fremlægges såvel denne forskel som essensen i moderne borgerlig metode klart:

».... lad os betragte en sondring, der var meget karakteristisk for den tids analytiske metode, således som den præsenterer sig selv både i den kritiske og den fremskiftende /constructive/ del af Böhm-Bawerks arbejde. Han ville 'forklare' eller 'forstå' fænomenet rente. Det forekom ham at denne opgave indebar to forskellige ting. For det første forekom det at være åbenbart nødvendigt at afdække rentens 'årsag' eller 'kilde' eller 'natur'. For det andet: Efter at dette var blevet gjort og resultatet på kritisk vis var blevet sikret overfor andre 'teorier', opstod problemet om hvad der bestemmer rentens *højde* /the rate of interest/. Matematiske økonomer, især Pareto, udøste foragt over denne metodologi. Men den kan, i en vis udstrækning, reddes ved at omformulere den således: Eftersom det økonomiske system ikke kan behandles som et sæt

110. Et sådan 'fejtræsultat' medfører, som i andre input-output modeller med feed-back, en korrektion af modelforudsætningerne, i form af indførelsen af diverse 'restraints'; dette er yderligere forudsætninger, der skal forhindre meningsløse løsninger.

af udefinerede ting, må vi faktisk først definere hvad dets elementer (herunder renten) skal betyde, før vi kan formulere det exakte problem; dette består i at bestemme elementerne, udtrykt i visse egenskaber ved de funktioner (relationer), som denne mening indebærer. Dernæst følger logisk beviset for at problemet faktisk kan løses (bevis for existensen af en løsning) og endelig granskningen af de 'love', som løsningen afslører (løsningens egenskaber). Når vi har gjort alt dette, siger vi at vi har 'forklaret' eller 'forstået' det element eller de elementer, som vi ønskede at 'forklare' eller 'forstå'.« (Schumpeter, p.968)

Men Böhm-Bawerk ville formodentlig have sagt, at intet var forklaret; man har højest fået kortlagt nogle implikationer af nogle definitioner. Schumpeters fremstilling understreger vilkårligheden i de kvalitative bestemmelser, thi qua definitioner er de pr. definition udbudt til frit valg; ingen bestemmelser er rigtigere end andre.

10.4.4. Den empiriske forskningsinteresse

De ovenfor beskrevne strukturer i borgerlig metode beror på at den teoretiske fremstilling styres af en empirisk forskningsinteresse. Derfor må man anvende de begreber, der *foreligger*, - om ikke umiddelbart i empirien, så i statistikken.

Ud fra denne synsvinkel forekommer det at være direkte antividenskabeligt at kritisere den måde, de økonomiske kategorier umiddelbart præsenterer sig på. Begreber skal ikke dannes gennem en analyse af reale sammenhænge, men gennem *definitioner*, der ikke - som kvantitative sammenhænge - er sande eller falske, men blot mere eller mindre hensigtsmæssige; og de mest hensigtsmæssige definitioner er iflg. sagens natur dem, der i forvejen anvendes i statistikken.

Denne specifikke form for begrebsdannelse er ophøjet til videnskabelig norm i Poppers falsifikationskriterium, iflg. hvilket der er to kategorier af begreber: de *rationelle*, der kan indgå i principielt falsificerbare teser, og de *metafysiske*, der ikke kan; ikke-operationaliserbare begreber er derfor pr. definition irrationelle. Neoricardianernes kritik af neoklassikernes kapitalbegreb var så effektiv, fordi den var immanent, dvs. antog neoklassikernes metode og standard for videnskabelighed; men dette var ikke en pro-forma antagelse, jvf. Joan Robinson:

»Det afgørende kendetegn for en metafysisk påstand er, at det ikke er muligt at teste den. Vi kan ikke sige i hvilken henseende verden ville være anderledes, hvis den ikke var sand. Verden ville væ-

re præcis den samme, bortset fra at vi ville understøde forskellige lyre om den. Påstanden kan aldrig bevises at være forkert, for den ville rulle ud af ethvert modargument i kraft af sin cirkularitet; den hævder at være sand, i kraft af definitionen af dens egne termer. Den giver sig ud for at sige noget om det virkelige liv, men vi kan ikke lære noget fra den. Det er ikke en videnskabelig påstand, idet vi her antager professor Poppers kriterium for påstande, der hører til de empiriske videnskaber, nemlig at det skal være muligt at falsificere dem med vidnesbyrder.« (Joan Robinson: *Economic Philosophy*, p.8)

Dette er positivismens¹¹¹ eller den anskuende materialismes meningskriterium. Hvis vi er uvenlige og anvender kriteriet på Joan Robinson selv, afsløres hendes påstande imidlertid som 'meningsløse', thi det er tautologisk at 'påstande der hører til de empiriske videnskaber' skal kunne testes mod empirien ('vidnesbyrd'); ellers var de jo ikke relateret til empirien og måtte derfor falde udenfor de empiriske videnskaber. (Joan Robinson anvender iøvrigt kriteriet til at diskvalificere såvel værdi- som nyttebegrebet samt, naturligvis, neoklassikernes kapitalbegreb).

De logiske positivisters egentlige påstand er, at vi på den ene side har de empiriske videnskaber, hvis påstande er meningsfulde (sande eller falske) udsagn om virkeligheden, på den anden side hvad vi kan kalde 'formelle' videnskaber (logik, matematik), hvis udsagn nok er rationelle, men ikke handler om virkeligheden. Dette kan koges ned til at virkeligheden er identisk med den umiddelbare empiri; det potentielle, det mulige, det ideelle, det nødvendige osv., - alt dette er pseudo-virkelighed.

Jeg skal ikke her kaste mig ud i en almen kritik af denne endimensionale virkelighedsopfattelse, men nøjes med at nævne to punkter. Den økonomiske teoris modeller er altid abstrakte og derfor ikke umiddelbart verificerbare eller falsificerbare. Ligeledes hvor mange variable, der inddrages i modellen, kan denne ikke testes entydigt; mens naturvidenskabens gennem sine forsøgsopstillinger kan udelukke forstyrrende faktorer, kan man i socialvidenskabens ikke gardere sig

111. Strengt taget var Poppers kriterium, der pointerede den principielle mulighed for falsifikation, en korrektion i forhold til de logiske positivister, der havde krævet at en påstand skulle kunne *verificeres*; dette gør imidlertid de fleste påstande om almene lovmæssigheder meningsløse, eftersom verificationsarbejdet bliver uendeligt stort; deraf Poppers korrektion.

mod risikoen for at en 'falsifikation' skyldes den forstyrrende effekt af kræfter, der ikke er inddraget i modellen, ligesom en tilsyneladende verifikation kan bero på at sådanne kræfter har opvejet falske modeludsagn. Det positivistiske meningskriterium kræver at modeller *principielt* skal kunne falsificeres; hvis der hermed menes at man skal kunne *forestille* sig en situation, der gør modellen falsk, er de abstrakte modeller 'meningsfulde', men hvis der kræves en *principielt* mulighed for en *faktisk* falsifikation bliver de 'meningsløse', thi antallet af variable, der kan tænkes at have indflydelse på økonomiske sammenhænge, er uendeligt stort. Men lad os acceptere den første tolkning; den indebærer at modellerne nok er meningsfulde, men man kan aldrig afsige en absolut dom om at modeludsagnene er sande eller falske. Dette ville også være meget forlangt; men tesen er at testen af steds konkrete modeller steds øger sandsynligheden for at modellen er sand.

Spørgsmålet er imidlertid, hvilken sandhed teorien nærmer sig.¹¹² Begreberne skal kunne testes, dvs. kunne operationaliseres, og derfor hentes de, så vidt mulig, fra statistikkens kategorier. Dette lyder jo neutralt, men disse kategorier kommer på sin side fra den borgerlige ideologi. Eksempelvis opgøres firmaregnskaberne således at de altid balancerer;¹¹³ 'aflønning' til kapital, virksomhedsledelse, aktionærer etc. optræder som udgift, og hvis der stadig er et overskud omdefineres dette ganske enkelt til også at være en udgiftspost. Set fra den enkelte virksomheds synsvinkel fremtræder en sådan regnskabsmetode som blot *hensigtsmæssig*, hvilket den naturligvis også er, eftersom alle andre virksomheder samt de politiske og administrative myndigheder anvender dem; på samme måde som det for 400 år siden var i allerhøjeste grad hensigtsmæssigt at mene, at mennesket var skabt af Gud og placeret i verdens centrum.

112. I overensstemmelse med den anskuende materialistiske grundholdning i 'Kapitalens Bevidsformsformer' og 'Introduktion til metoden i Kapitalen' opfattede jeg dér den markske fremstillings opstilling fra det abstrakte til det konkrete som en stadig approimation til *virkeligheden*; dette er kun rigtigt, hvis det forudsættes at virkeligheden er lig med empiri. Den omtalte henvisning fra de superkonkrete kategorier til empirien - dvs. empirisk verifikation/falsifikation - får en tilsvarende begrænset betydning.

113. Det samme gælder nationalregnskabet, hvor identiteten mellem nationalindkomst og nationalprodukt sikres ved at *definere* profitten som et residual, der antager den størrelse, der er nødvendig for at gøre indkomstrømmen netop så stor, at den er lig med strømmen af produktværdier. At profitten er residual indebærer nødvendigvis, parantevis bemærket, at den er det modsatte af styrende: med mindre man ruller et jerntæppe ned mellem de regnskabsmæssige *definitioner* (ex post betragtningen) og de egentlige *økonomiske analyser* (ex ante betragtningen).

De herskende definitioner er den herskende classes definition. Derfor anvender de politisk-økonomiske magthavere i det borgerlige samfund *borgerlige* begreber, f. ex. vil man i et virksomhedsregnskab næppe støde på posteringer, der er rubriceret under betegnelsen 'udbytning af virksomhedens arbejdere'. For borgerlig teori passer teori og empiri derfor til hinanden som hånd i handske, hvorimod marxistiske økonomer har et forfærdeligt besvær med relationen.

10.5. Teorihistorisk sammenfatning

Den teoretiske udvikling fra Smiths Glasgow Lectures over Wealth of Nations, Ricardo og Marx til marginalismen er karakteriseret ved en steds mere radikal abstraktion fra samfundets og menneskenes naturlige eksistensbetingelser. Hvor den unge - og til dels den ældre - Smith endnu lægger afgørende vægt på den naturlige rigdom/livsmidlerne og dermed på det naturlige arbejde, abstraherer Ricardo herfra gennem sin pointering af adskillelsen mellem værdi og rigdom; dernæst drager Marx heraf den konsekvens, at det værdiskabende arbejde er det abstrakte arbejde, men først med marginalismen er abstraktionen fra eksistensbehovene og dermed fra det socialt nødvendige arbejde blevet teoriens *explicitte* grundlov.

Denne teoretiske udvikling reflekterer overgangen til et samfund, hvor de naturlige eksistensbetingelser er blevet uvæsentlige. For så vidt er overgangen fra naturligt til abstrakt arbejde et teoretisk fremskridt, og Marx kan have ret i at dette teoretiske udtryk for den praktiske abstraktion fra de naturlige eksistensbetingelser er en overgang fra samfundsbygningens stokværker til dens fundament,¹¹⁴ fra al snakken om brugsværdi og behov til det, det virkelig drejer sig om, nemlig penge og profitmaximering.

Men intet samfund, heller ikke det kapitalistiske, kan abstrahere fra sit naturlige fundament; derfor er den teori, der kritikløst følger kapitalen i dens omvendte verden, lige så urealistisk som kapitalen selv.

114. Marx: Til Kritikken, p.43/53; jvf. også Marx: Grundrids, pp.24f/22f.

Litteraturliste

- Anderson, Perry: *Lineages of the Absolutist State*, Verso ed. 1979.
- Anderson, Perry: *Passages from Antiquity to Feudalism*, Verso ed. 1978.
- Aristoteles: *Ethics*, Penguin 1976.
- Aristoteles: *The Politics*, Penguin 1974.
- Arrow, K.J. og F.H. Hahn: *General Competitive Analysis*, San Francisco 1971.
- Becker, Werner: *Kritik der Marxschen Wertlehre*, Hamburg 1972.
- Blaug, Mark: *Economic Theory in Retrospect*, 2.ed., London 1968.
- Butterfield, H.: *The Origins of Modern Science, 1300-1800*, London 1951.
- Böhm-Bawerk, Eugen von: *Zum Abschluss des Marxschen Systems, i: Aspekte der Marxschen Theorie*, 1, Suhrkamp 1973.
- Dencik, P., L. Herlitz og B.-Å. Lundvall: *Marxismens politiska ekonomi - en introduktion*, Zenith 1969.
- Dobb, Maurice: *Studies in the Development of Capitalism*, London 1963.
- Dobb, Maurice: *Theories of value and distribution since Adam Smith*, Cambridge 1973.
- Dorfman, Robert: *The Price System*, London 1972.
- Doyle, A. Conan: *The complete Sherlock Holmes short stories*, London 1971.
- Finley, M.I.: *The Ancient Economy*, London 1975.
- Freud, Sigmund: *Drømmetydning*, I, Hans Reitzel 1974.
- Freud, Sigmund: *Metapsykologi*, I, Hans Reitzel 1974.
- Friedman, Milton: *Money*; artikel i *Encyclopædia Britannica*, 15.ed.
- Goethe, J.W.: *Faust*, dtv-udgave 1972.
- Hahn, F.H.: artikel i *Econometrica*, jan. 1970, pp.1-3.
- Hahn, F.H.: artikel i *Economica*, aug. 1973, pp.322ff.
- Harcourt, G.C.: *Some Cambridge controversies in the theory of capital*, Cambridge 1972.
- Hayek, Friedrich A.: *Individualism and Economic Order*, Chicago 1948.
- Heisenberg, Werner: *Del og helhed*, København 1971.
- Hegel, G.W.F.: *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Werke 7, Suhrkamp 1973.
- Hegel, G.W.F.: *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie III*, Werke 20, Suhrkamp 1971.
- Hegel, G.W.F.: *Wissenschaft der Logik*, I og II, Werke 5 og 6, Suhrkamp 1969.
- Hilferding, Rudolf: *Böhm-Bawerks Marx-Kritik, i: Aspekte der Marxschen Theorie*, 1, Suhrkamp 1973.
- Hoffmeyer, Jesper: *Dansen om guldkornet*, Gyldendal 1975.
- Howard, M.C.: *Modern Theories of Income Distribution*, MacMillan 1979.
- Hutchinson, T.W.: *Knowledge and Ignorance in Economics*, Bristol 1977.
- Jevons, W. Stanley: *The Theory of Political Economy*, Penguin 1970.
- Kaldor, Nicholas: *Essays on Value and Distribution*, London 1960.
- Kemp, Peter: *Marxismen i Frankrig*, Vinten 1979.
- Keynes, John Maynard: *The General Theory of Employment, Interest and Money*, MacMillan 1974.
- Kirkeby, Ole Fogh: *Marxismen som økonomisk videnskab*, RUC 1979.
- Kregel, J.A.: *The Reconstruction of Political Economy*, MacMillan 1975.
- Locke, John: *Two Treatises of Government*, Mentor Book 1965.
- Lukács, Georg: *Geschichte und Klassenbewusstsein*, Amsterdam 1967.
- Lundkvist, Anders: *Introduktion til metoden i Kapitalen*, Modtryk 1973.
- Lundkvist, Anders: *Kapitalens Bewidsthedsformer*, GMT 1972.
- Lundkvist, Anders: *Kritik af den upraktiske bewidsthed*, artikel i: *Bidrag, Bewidsthedsteoretisk Tidsskrift*, nr.1, Odense 1975.
- Lundkvist, Anders: *Noter om feichisme*, duplikat 1974.
- Läpple, D.: *Staat und allgemeine Produktionsbedingungen*, Berlin 1973.
- Mandel, Ernest: *Indledning til marxismens økonomiska teori*, Zenith 1968.
- Mandel, Ernest: *Marxist Economic Theory*, I-II, London 1968.
- Marshall, Alfred: *Principles of Economics*, 8.ed., MacMillan 1979.
- Marx, Karl: *Das Kapital*, Band I, II og III, udgivet hhv. 1872, 1885 og 1894. *Der henvises både til den tyske udgave (Marx/Engels: Werke, Band 23, 24 og 25, Dietz Verlag, Berlin 1969) og til den danske (Rhodos 1970); (K.III., p.203/250) refererer til side 203 i MEW 25 og side 250 i Rhodos.*

- Marx, Karl: Zur Kritik der politischen Ökonomie, udgivet 1859. (Til Kritikken, p.19/24) refererer til hhv. MEW-udgaven (Band 13) og Rhodos-oversættelsen ('Bidrag til kritik af den politiske økonomi', 1974).
- Marx, Karl: Das Kapital, 1. Band, 1. udgaven (fra 1867). (1. udg., p.240/62) henviser til side 240 i Marx/Engels: Studienausgabe, II, Frankfurt 1966, Fischer Taschenbuch, og til side 62 i Modtryk-oversættelsen (Karl Marx: Varaanlysen fra Kapitälens første oplag 1867) fra 1975.
- Marx, Karl: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, skrevet 1857-58. (Grundriss, p.25/24) henviser til hhv. side 25 i den tyske udgave (Frankfurt, u.å.) og til side 24 i den danske Modtryk-Kurasje udgave fra 1974.
- Marx, Karl: Theorien über den Mehrwert, skrevet 1861-63. Der henvises til MEW-udgaven (Band 26.1., 26.2. og 26.3.), f.ex.: Theorien, 26.3., p.77.
- Marx, Karl: Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses, skrevet 1863-65; (Resultater, p.90/138) henviser til side 90 i den tyske udgave (Frankfurt 1969) og til side 138 i den danske ('Resultater af den umiddelbare produktionsproces', Modtryk 1974); var oprindeligt tænkt som det afsluttende kapitel i Kapitälens første bind.
- Marx, Karl: Briefe über 'Das Kapital', Erlangen 1972. Optræder som (Briefe, p. ...).
- Marx, Karl: Zur Judenfrage, i: MEW 1.
- Marx, Karl: Texte zu Methode und Praxis, II, Pariser Manuskripte 1844, Rowohlt 1968.
- Marx, Karl: Die deutsche Ideologie/ Thesen über Feuerbach, i: MEW 3.
- Marx, Karl: Aus den Exzerptheften, i: Marx/Engels: Studienausgabe, II, Frankfurt 1966, Fischer Taschenbuch.
- Marx, Karl og Friedrich Engels: Die Heilige Familie, Berlin 1971.
- Meek, Ronald L.: Economics and Ideology and other Essays, London 1967.
- Meek, Ronald L.: Studies in the Labour Theory of Value, 2. ed., London 1973.
- Meyer, Poul: Politisk Videnskab, København 1962.
- Meyers Fremmedordbog, 8. udgave, Gyldendal 1924.
- Napoleoni, Claudio: Economic Thought of the Twentieth Century, Bristol 1972.

- Nørgård, Helge: Nationaløkonomi, 4. udg., Gyldendal 1978.
- Olsen, Erling: Danmarks økonomiske historie siden 1750, Gad 1962.
- Petty, Sir William: The Economic Writings of Sir William Petty, I-II, ed. by C.H.Hull, New York 1963.
- Polanyi, Karl: Primitive, Archaic and Modern Economics, Boston 1971.
- Poulantzas, Nicos: Politisk makt och sociala klasser, René Coehelbergh 1970.
- Rasmussen, Erik: Komparativ Politik, I-II, Gyldendal 1968.
- Reichel, Helmut: Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx, Frankfurt 1970. Dansk udgave på Kurasje.
- Ricardo, David: Principles of Political Economy and Taxation, Penguin 1971. Dansk udgave på Rhodos.
- Robinson, Joan: An Essay on Marxian Economy, 2. ed., London 1966.
- Robinson, Joan: Contributions to Modern Economics, Oxford 1978.
- Robinson, Joan: Economic Philosophy, Penguin 1964.
- Rubin, I.I.: Essays on Marx's Theory of Value, Detroit 1972.
- Sabine, Georg H.: A History of Political Theory, 3. ed., 1968.
- Samuelsen, Paul A.: Economics, 6. ed., Tokyo 1964.
- Schanz, Hans-Jørgen: Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status, Modtryk 1973.
- Schmidt, Alfred: Geschichte und Struktur, München 1971.
- Schumpeter, Joseph A.: History of Economic Analysis, London 1954.
- Simpson, David: General Equilibrium Analysis, London 1975.
- Smith, Adam: The Wealth of Nations, ed. by A. Skinner, Penguin 1976. Dansk udgave på Rhodos.
- Smith, Adam: Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms ('Glasgow Lectures'), ed. by E. Cannan (1896) og genudgivet i New York 1964.
- Sohn-Rethel, Alfred: Geistige und körperliche Arbeit, 1. udg., Suhrkamp 1970.
- Spiegel, Henry W.: The Growth of Economic Thought, Durham 1971.
- Tuchscheerer, Walter: Bewor 'Das Kapital' entstand, Berlin 1968.
- Walras, Léon: Elements of Pure Economics, transl. and ed. by William Jaffé, London 1954.
- Weintraub, E.Roy: General Equilibrium Theory, MacMillan 1974.

Navneregister

(Marx er udeladt)

- Anderson, Perry, 44, 49f, 61.
Allen, R.G.D., 275.
Althusser, Louis, 129f.
Aquinas, Thomas, 49, 128, 148ff.
Aristoteles, 47f, 52, 91f, 124f, 127f, 135, 143ff, 149f, 156, 205.
Arrow, K.J., 282, 297f.
Augustin, 48.
Bailey, Samuel, 192, 212.
Barbon, Nicolas, 151f, 154ff, 161.
Becker, Werner, 204.
Bentham, Jeremy, 53ff, 272.
Blaug, Mark, 171, 253, 255, 272, 275, 278, 281, 292f, 304f, 309.
Bodin, Jean, 51, 136.
Böhm-Bawerk, Eugen von, 142, 180, 186f, 192, 242, 313f.
Bray, John, 273.
Bukharin, N.I., 273.
Buridan, Jean, 91.
Butterfield, H., 143.
Cannan, Edwin, 162.
Cantillon, Richard, 156, 158.
Clark, J.B., 309.
Colonna, Egidius, 48.
Condillac, E.B., 152.
Cournot, A.A., 272.
Darimont, 236.
Darwin, Charles, 129.
Davenant, Charles, 92.
Debrun, G., 282, 297f, 313.
Demokrit, 124.
Dencik, P., 231f.
Dobb, Maurice, 110, 168, 281.
Dorfman, Robert, 110, 220.
Eddington, Arthur S., 32.
Edgeworth, F.Y., 255, 290.
Einstein, Albert, 32.
Engels, Friedrich, 27, 133, 184, 246.
Feuerbach, Ludwig, 24, 28.
Finley, M.I., 147.
Freud, Sigmund, 64f, 69f.
Friedman, Milton, 93.
Galliani, Ferdinando, 151f, 161.
Goethe, 22.
Gray, A., 236, 273.
Hahn, F.H., 282, 296, 298.
Harcourt, G.C., 308f.
Hayek, Friedrich A., 125f.
Hegel, G.W.F., 11, 17, 24, 34, 42, 51f, 67, 94, 99, 124f, 181, 244ff, 302.
Heisenberg, Werner, 237.
Herlitz, L., 231f.
Hicks, J.R., 275.
Hilferding, Rudolf, 187.
Hobbes, Thomas, 51, 136, 156.
Hodgskin, Thomas, 273.
Hoffmeyer, Jesper, 128f, 134.
Howard, M.C., 286, 288, 296ff, 313.
Hume, David, 52f, 91, 128, 154.
Hutchinson, T.W., 295.
Jaffe, W., 289.
James, William, 32.
Jevons, W. Stanley, 248ff, 263ff, 266, 268f, 272, 279, 303ff.
Kaldor, Nicholas, 286f, 299.
Kant, Immanuel, 32, 125, 130, 237.
Kemp, Peter, 130, 199.
Keynes, J.M., 266, 272, 275, 285, 292, 294ff.
Kierkegaard, Søren, 137.
Kirkeby, Ole Fogh, 276.
Knapp, J.C., 92.
Kregel, J.A., 290, 298.
Kugelmann, 192, 222, 228.
Lamarck, J.-B., 75.
Law, John, 92, 152.
Lenin, V.I., 11, 130.
Le Trosne, 216.
Linne, Carl v., 129.
Locke, John, 51f, 92f, 127, 136, 159.
Lukács, Georg, 125, 199.
Lundkvist, Anders, 19, 21, 23f, 123, 237, 316.
Lundvall, B.-Å., 232.
Läpple, D., 83, 139.

Sagregister

(En fremhævet sidehenvisning markerer at et begreb i teorien om privatarbejdet her defineres)

- Maynes, G., 150.
Mandel, Ernest, 90, 231.
Marcuse, Herbert, 9.
Marshall, Alfred, 165, 255ff, 262ff, 266ff, 275, 300ff.
Meek, Ronald L., 152, 155f, 158f, 162, 169, 232, 272ff.
Menger, Carl, 249, 252, 255, 263ff, 272.
Mill, John Stuart, 259, 273.
Millies, Thomas, 150.
Misselden, Edward, 150ff.
Mun, Thomas, 91, 150.
Müller, Adam, 92.
Myrdal, Gunnar, 126.
Napoleoni, Claudio, 278, 28ff.
Newton, I., 32, 130, 132, 237.
Nietzsche, F., 137.
Nørgård, Helge, 266.
Olsen, Erling, 91, 93.
Oresme, Nicole, 91.
Pareto, Vilfredo, 313.
Pasinetti, L.L., 308.
Petty, Sir William, 152, 156ff, 160f, 167.
Pigou, A.C., 275.
Platon, 48, 52, 92, 124f, 136.
Polanyi, Karl, 87, 133, 147ff.
Popper, K., 179, 289, 315.
Poulantzas, Nicos, 139.
Proudhon, Pierre J., 47, 54, 236.
Quesnay, Francois, 52, 167.
Rasmussen, Erik, 126.
Reichelt, Helmut, 232f.
Ricardo, David, 92, 145, 151, 157, 160f, 164ff, 191, 201f, 210, 219f, 227, 249, 257, 259, 262, 317.
Robinson, Joan, 142, 161, 262, 275, 277, 292, 308f, 314f.
Roussseau, Jean-Jacques, 53.
Rubin, I.I., 231, 241.
Sabine, George H., 48, 51, 54f, 136f.
Samuelson, Paul A., 88, 100, 110, 220, 262, 275, 292, 308f.
Say, J.B., 294.
Schantz, Hans-Jørgen, 178, 184, 216f.
Schmidt, Alfred, 135, 245.
Schumpeter, Joseph A., 53, 91f, 124, 146ff, 150ff, 264f, 272, 278, 280, 287ff, 292f, 300, 303, 305, 312ff.
Senior, Nassau, 168.
Simpson, D., 108, 253, 267, 269, 276, 280, 286f, 289f, 292.
Skinner, A., 55.
Smith, Adam, 52, 55f, 91f, 108, 125ff, 131ff, 144f, 151, 156, 158ff, 186, 188, 191, 201f, 212, 219f, 225, 241f, 249f, 259, 294, 317.
Sohn-Rethel, A., 194.
Solow, R.M., 308f.
Spannhauer, Lone, 136.
Spiegel, Henry W., 49, 52f, 91f, 145, 149f, 152, 158, 164f, 167, 263.
Stratton, P., 254, 308.
Steuart, Sir James, 92, 156, 158f, 176.
Sturmer, Max, 137.
Swan, T.W., 309.
Tuchsheerer, Walter, 205.
Turgot, A.R.J., 152.
Wald, A., 282.
Walras, Leon, 110, 249, 251, 254f, 260, 265, 267f, 272, 278ff, 300ff.
Weintraub, E.R., 290, 293, 295, 298.
Yiannopoulos, A.N., 133.
Abstraktioner, 13-19, 34, 171f, 311.
formal-, 221f, 300-03.
real-, 192f, 221f.
Afsjælede præferencer: se Præferencer, afslørende.
Arbejde, 32f.
abstrakt, 66f, 79, 86, 116f, 160f, 191.
Marx: 67, 135, 186, 203-07.
associat, 40, 41-43, 59f, 67.
intensiv, 110f, 112.
Marx: 206f.
kvalificeret, 111f.
naturligt, 32f, 65-67.
social, 35, 40-43.
socialt, nødvendigt, 35f, 43f, 73f.
Marx: 67, 221-33.
Arbejdsdeling, 33-38.
bevist og ubevist, 62f.
socialt nødvendige, 35f, 43f, 60-62, 67-76, 101f.
social tilfældige, 38, 43f, 63, 67-76, 101ff.
Aquinas: 149.
Marx: 56-58, 237f.
Smith: 56, 131f.
se også: Specialisering.
Arbejdsverdløren, 10f, 52, 110, 115ff, 118f, 135, 137ff, 141ff, 159ff.
Aquinas, 149.
Aristoteles, 145-47.
Locke: 52, 159.
Marx: 110, 135, 145f, 160f, 178-247.
Petty: 158f.
Ricardo: 159-77.
Smith: 159-77.
Automatiske guldstrøm, teorien om, 154.
Behov,
naturlige og sociale, 27ff, 36f, 65ff, 98ff.
Marx: 228-30.
Bevidsthed, 13, 15, 30-32.
og praksis: se Praksis, og bevidsthed.
socialt nødvendige, 38, 62.
Branche, 96.
Brugsverdi, 77-79, 146, 152ff.
Marx: 179, 214f.
Bytte/bytteform, 72, 76f.
Smith: 131f, 212.
Bytteverdi, 78f, 146, 152ff.
Budgetligning, 282.
Cartalisme, 91f.
Ceteris Paribus, 301.
Cirkulation, enkel, 86, 102f, 121f.
Cirkulationsmiddel, 86.
Demokrati, 61, 138-40.
Distribution/distributionsform, 11, 58, 71f.
Dynamisk analyse, 261, 286, 292.
Efterspørgsel, se: Udbud/efterspørgsel.
Egenefterspørgsel, 252-55, 279f.
Eksistensbetingelser, 16f, 33f, 152.
Eksistensproblemet, 281f, 284-89.
Eksistensmangel, 60, 64, 67-70.
Falsifikation, 179, 314-16.
'Famlen', 283, 289-93.
Fetichisme, se: Tingsliggørelse.
Fetichisme, 44, 49f, 95, 124, 138.
Formanalyse, Marx's, 11, 178, 181-85, 234, 243-46.
Forventninger (økonomiske), 108, 285f, 294f.
Friedel, 40, 61, 136-40.
Fysikraterne, 52, 135, 167.
Genspejling, 13, 21f, 26, 123f.
Grækenland (antikke), 49, 61, 90ff, 124f, 135f, 138, 143ff.
Grensenytte, se: Marginalnytte.
Guld, 89-94, 154, 163, 200-02, 217.
Historieteori, 130-35.
Historiske materialisme, 134.
Idealisme, 23-26, 64f, 124.
Individualisme, 52, 125f, 128f, 136-38.
Indkomsteffekt, 256, 270, 290.
Indtjening/indtægt, 99, 103f.
nødvendig, se: Subsistensindtjeningen.

- nødvendige brutto-, 113.
nødvendige netto-, 113.
normal-, 116.
Marx: 241f.
- Interesse,
privat- (egen-), 40-42, 59f, 65, 80f, 83, 99f,
105f.
105f.
social (almen), 40-42, 59f, 65, 80f, 83, 99f,
105f.
- Kapitalbegrebet, 113, 120-22, 162-65, 245,
263,
266, 271, 308-10.
Kardinal måling af nytten, 275, 307.
Kausalanalyse, 43, 69, 303-05.
Knaphed, 152f.
- Kommensurabilitetsargumentet, 145f, 173,
185-92, 194, 204f, 216, 221, 240, 251f.
Kommunisisme, 13, 35, 38, 57, 60, 71, 76,
108, 133f, 218, 286, 291f.
Konkurrence, 80f, 97, 107, 137.
funktioenen, 99f, 108, 123, 141.
Marx: 209, 238-43.
Smith: 171, 174f.
- Kontrakt, social, 76, 87f, 93, 136, 139f,
212.
- Kritikbegrebet, 15f, 45f.
Kvantitetsteorien, 92, 154.
- Ligevægtsteori,
generel, 278-317.
partiel, 255-62, 300-03.
Lighed, 137f.
Livsmidler, 28, 85.
Løn/lønform, 173-75, 199.
- Marginalismen, 53, 109, 230, 249f.
Marginalnytte, 153, 249-57, 274, 307.
loven om faldende, 250, 269f.
Marked, 66, 146f.
Markedspris, 95f, 114, 117, 123, 137.
Marx: 224-228, 241.
Smith: 170, 175.
- Materialisme,
anskuelde, 17, 21-23, 25f, 28, 31f, 123f,
130, 179, 315f.
praktiske, 12f, 17, 28, 31f, 58.
Merkantilisme, 91, 138, 150-56, 163, 165,
219.
- Metallisme, 91f, 201f.
Methode, 13-19, 45f, 171f, 284-89, 300-17.
matematisk, 306-14.
- Modsigelse, 11, 16, 25f, 38, 42, 62, 100,
142, 179f.
Mødsetning, 41f.
og enhed, 15, 41f, 62.
Monter, 90-92.
- Naturlig pris, se: Pris, naturlige.
Naturlov (Law of Nature) og naturen (Na-
tural Right), 49, 51-53, 127f, 143f.
Normalpris, se: Pris, normal.
Nytte, 152f, 277, 307-11.
Nyttemaximering, 263, 266-72, 280, 303-
05.
- Nødvendig pris, se: Pris, nødvendig.
- Objektivitet, social, 60f, 94f, 98, 100, 121-
40, 168f.
Omkostninger, 111f.
Marshall, 263, 265.
Menger, 264f.
Opportunity costs, 264f.
Ordinal måling af nytte, 275, 307.
- Penge, 85f.
Penge teori, (se også Cartralisme, Metallis-
me)
klassisk borgerlig, 92f.
moderne borgerlig, 93-95.
Marx: 89, 92-95, 200-02, 236.
Planlægning, 38, 57, 62, 286, 291f.
Positivisme, 69, 315.
- Praksis,
og bevidsthed, 13, 16, 24-26, 30-33, 56f,
62-65.
naturlig og social, 27f, 65-67.
Praktisk materialisme, se: Materialisme,
praktisk.
Prisform, 85, 96f.
Priser, (se også Markedspris)
absolutte, 116, 154.
naturlige, (Smith), 170, 174.
normal-, (Marshall), 259.
nødvendige, 104f.
retfærdige, 144f, 148f.
Prisniveau, se: Priser, absolutte.
Pris teori,
objektiv behovsteori, 147, 156-59 (Petty),
170f (Smith).
subjektiv behovsteori, 152-56, 249f.
se også: Arbejdsværditeorien.
Privatarbejde, 40.
Marx: 196.
- Privatjendom, 40, 47-58, 189.
Marx: 56-58.
Privatinteresse, se: Interesse, privat.
Produktion/produktionsform, 11, 58.
Produktionsbetingelser, 111f.
Produktionsfaktorer,
Smith's teori om, 174.
Walras's teori om, 279-83.
Produktionsmidler, 111f.
Produktivitet, 103, 104, 112, 115, 119.
Profitbegrebet, 260, 263-65, 316.
Profitmaximering, 37, 175f, 266-72, 280,
303-05.
Profrate, 141, 175f, 242.
Proportional produktion, 43, 67, 72.
Marx: 222f, 236, 239f, 246.
Præferencer, afslørede, 275-77, 308.
- Romerriget (økonomi), 49, 90f, 149.
- Sedler, 91f, 202.
Skolastikerne, 49, 91, 93, 128, 148-50, 156.
Slør, penge som, 220, 230f, 236.
Specialisering, 35, 57, 133.
I økonomiteorien, 248f.
Spindelvævs-teoretet, 261f.
Stabilitetsproblemet,
generel ligevægt, 283f, 289-93.
partiel ligevægt, 261f.
Stat, 48, 50f, 55, 81-83, 138-40.
og penge, 90-93.
Statisk analyse, 286, 289, 292.
Stationær teori, 286.
Substansinddeling, 103f.
Smith, 170.
Substansmidler, se: Livsmidler.
- Tåtonnements, se: Famlen.
Teleologisk analyse, 42f, 143, 305.
- Teori,
og praksis, 16f, 24-26, 166f.
Tilfældighed (principiel), 75f, 119, 236f,
287.
Tingsligereste-teorien, 22f, 25f, 89, 123,
125, 197-220.
- Udbud/efterspørgsel, 96-102, 146-48, 154f.
Marx: 228, 238-43.
moderne borgerlig, 255-62, 289-91.
Smith: 169-71.
Udbytte, loven om aftagende, 257f.
Udveksling, 71f.
Jevons: 249-55.
Uligvæghand, 251, 284, 290-93, 299.
Usikkerhed, 286, 294f.
Utilitarisme, 52-55, 152, 268, 272, 303.
- Vare/vareform, 72, 77-79, 86.
Marx: 187, 198f, 234.
Vareproduktion, simpel, 18, 162-65, 169f,
184.
Walras's lov, 282.
Velfærdøkonomi, 277.
Videnskabs teori, 124-30, 236f, 243-46,
284-89.
Værdi/værditeori, 142f, 148, 159-61.
Marx: 10-12, 145f, 148f, 203, 207-11,
221-33, 238, 244f, 276.
Jevons: 252.
Locke: 159.
Petty: 156-59.
Ricardo: 165-68, 219.
Smith: 162-65, 219.
Værdiform (Marx), 12, 89, 192-97, 208,
216f, 219.
Værdiparadox (Paradox of value), 152f,
250.
Værdirelativisme, 127, 277.

Efterskrift: Marx's politøkonomi som ideologi

1. Idealistisk og materialistisk teorikritik

Lad os begynde med at glemme alt om Marx's politøkonomi. Lad os tale om noget helt andet, f.ex. fysiokraterne der jo ligger så fredeligt i deres grave; hvordan skal man forholde sig til deres teori?

En sådan teorikritik kan benytte sig af to principielt forskellige metoder, den borgerlig-idealistske og den marxistisk-materialistske; i borgerlig teoris terminologi skelnes tilsvarende mellem den absolutte og den historisk-relative metode.

Den *borgerlig-idealistske metode* lægger hovedvægten på, hvad vi kan kalde teoriens 'egenlogik'. Den indre konsistens i den fysiokratiske teori undersøges: Modsiges de sig selv? eller er der en sammenhæng mellem præmisser og konklusioner? og hvordan er teoriopbygningens metode? Videre vil interessen samle sig om den idémæssige sammenhæng og tradition, som teorien indgår i, f.ex. læren om naturret og naturløb; og der vil blive ledt efter teoretiske forløbere, der kan have inspireret Quesnay og hans fæller.

Den *marxistisk-materialistske metode* vil også interessere sig for teoriens egenlogik, men den vil ikke blive stående herved; den vil stræbe efter at afdække det materielle grundlag for teorien, dvs. *produktionsmådens karakter*, - dels produktionsforholdenes egenart, dels produktivkræfternes udviklingsgrad. Marx's egen analyse af fysiokraterne viser at de står med ét ben i feudalismen og ét i kapitalismen,¹ og at deres teoretiske modsigelser skyldes denne praktiske modsigelse; og han pointerer at fysiokraternes *teoretiske* vægtning af landbrugssektoren - kun landbrugsarbejdet er produktivt, skaber værdi - skyldes at landbrugsarbejdet i *praksis* var altdominerende.²

Videre må en marxistisk-materialistisk analyse afdække teoriens klassebasis. Den fysiokratiske teori er ikke en objektiv, geografisk gengivelse af datidens produktionsmåde, - den ser denne fra en speci-

1. Jvf. Theorien über den Mehrwert, bd. I (MEW 26.1), pp. 12-40.

2. Iflg. Marx er det som bekendt arbejdet som sådan, dvs. det abstrakte arbejde, der skaber værdi og merværdi; men denne teoretiske indsigt forudsætter den praktiske eksistens af mange forskellige arbejdsarter, jvf. Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, pp. 24ff.

fik klassemæssig vinkel, thi teorien er et våben i klassekampen. Denne side af sagen er ret så kompliceret, thi der indgår mange aktører i dette interessedrama: kongemagt, borgerskab, jordejere og bønder. Umiddelbart kunne man måske tro at teorien skulle legitimere et bondedeoprør mod jordejernes udbytning, men ser man nærmere efter viser det sig, at merproduktet i centrale sammenhænge ikke så meget uddrages af landbrugsarbejdet som af jordens eller naturens gratis gaver; og i så fald er jordejeren jo ikke udbytter, men blot den heldige ejer af en guldåre. Skal teorien da forherlige jordejendommen overfor byerhvervene (borgerskabet)? Svaret er umiddelbart ja, thi kilden til samfundets overskud lokaliseres jo til landbruget, mens byerhvervene kaldes 'sterile' eftersom de kun omformer, ikke skaber noget overskud. På den anden side var fysiokraternes praktisk-politiske konklusioner i borgerskabets interesse, for så vidt som skatterne måtte hentes fra landbruget, da overskudet var dér (og altså ikke fra byerhvervene); videre støttede de det traditionelle borgerlige krav om frihandel ('laissez faire, laissez aller' er fysiokraternes formulering). Men for at komplicere sagen yderligere tjente teorien for Quesnay til at begrunde at kongemagten kunne opkræve skatter fra adel og jordejere, hvorfor fysiokratismen for ham var et middel til at cementere enevælden og feudalismen.

- Dette er de spørgsmål, som marxisten vil interessere sig for. Han vil ikke skippe undersøgelsen af teoriens egenlogik (f.ex.: hænger Quesnays Tableau Economique sammen?), og han vil heller ikke - med mindre han er vulgærmarxist - se enhver teoretisk bøvs som et nødvendigt udtryk for en eller anden detalje ved produktionsmåden, dvs. han vil ikke frakende teorien en vis relativ selvstændighed. Men han vil forstå gennemgående teoretiske mangler som mangler, dvs. udviklede træk, ved produktionsmåden. Og han vil tolke centrale teoretiske modsigelser - til forskel fra banale tankefejl - som udtryk for modstridende klasseinteresser. Han vil bide mærke i Marx's dictum om at den 'idé', der adskiller sig fra 'interessen', kompromitterer sig selv³ og derfor søge *interesselogikken* bag egenlogikken.

Selv er jeg ubetinget tilhænger af den marxistiske form for teorikritik. Det forventer jeg at også marxisterne er; også når den teori, det drejer sig om, er Marx's egen.

3. Marx/Engels: Die heilige Familie, Berlin 1971 (Dietz), p. 85.

2. Interesseløgikken: Den tilslørede arbejderinteresse

I den marxiske politøkonomi er der et specielt forhold mellem teoriens egenlogik og genstandens reallogik.

Hvis der kunne findes teoretiske modsigelser i den fysiokratiske doktrin, ville dette udtrykke en kritisabel mangel, såvel ud fra en borgerlig som en marxistisk synsvinkel; thi modsigelsen ville ikke være intenderet. Omvendt i den marxiske politøkonomi. Marx's arbejdshypotese er at kapitalismen er disharmonisk og præget af skarpe modsætninger, altså at den kapitalistiske produktionsmåde er modsigelsesfuldt struktureret. Heraf drog han den konsekvens at den adækvate metode er den dialektiske, hvilket med andre ord vil sige at begreberne om de økonomiske kategorier må være modsigelsesfulde; tænkt på den indre modsigelse mellem værdi og brugsværdi i vare, penge og kapital og tænkt på modsigelserne mellem de lovmæssigheder der gælder simpel vareproduktion (vare - penge - vare) og kapital (penge - vare - flere penge), og mellem dem der gælder den almene kapital og konkurrencen mellem kapitaler (transformationsproblemet).

Dette stiller Marx-kritikken i en vanskelig situation. Min tese er at Marx's politøkonomi giver en fordrejet fremstilling af kapitalismen, men hvordan skal jeg bevise det? Jo flere modsigelser jeg måtte kunne påvise i Kapitalen, jo mere vil marxisterne klappe i hænderne og udbyrde: Netop! Thi de vil hævde at jeg ikke har påvist Marx's men *kapitalismens* irrationalitet. Teorien er således selvimmuniserende, umulig at modbevise; ligesom den freudske psykoanalyse, der kan tolke enhver ny kritik som endnu et snedigt symptom på 'modstand' mod at erkende sandheden i Freuds teori = sandheden om én selv, således at kritikken langt fra at modbevise, til overflod *bekræfter* teorien.⁴ Det er vel forståeligt at Popper, i desperation over disse vilkår for kritikken, gik løs på disse spejlkabinetter med en hammer og erklærede Marx og Freud for uvidenskabelige, fordi det var logisk udelukket at tilbagevise deres teorier.

Men jeg er uenig med Popper. Og enig med Marx i at kapitalismen er modsigelsesfuld, hvorfor teoriens begreber må være modsigelsesfulde. Hvordan kan man med dette udgangspunkt kritisere Kapital-

4. På samme måde som marxister/materialister diskuterer indbyrdes ved at klassebestemte hinandens afvigelser, jvf. f. ex. Lenins henføring af revisionismen til arbejderaristokratets interesser, således psykoanalyserede Freud de forskellige afvigelser fra den rene doktrin som ubevist optrådte faderautoriteten. Begge dele er konsekvent, men der er selvfølgelig noget ekstremt nedladende i at behandle andres meninger som symptom.

len? Der er kun én mulighed, nemlig at holde Marx fast på hans ord og blot være mere konsekvent og stædigt marxistisk end Marx-ortodoxien. Thi hvor *den* ser Kapitalens modsigelser som neutrale afspejlinger af kapitalismens *objektive* modsigelser (modsigelserne i de økonomiske kategorier), må Marx-kritikken fastholde den gamle marxistiske tese om at videnskab er *parvisk*, altså ser genstanden (her kapitalismen) ud fra en særlig vinkel.

Det viser sig da at brikkerne falder på plads. Marx analyserer kapitalismen ud fra arbejderklassens særinteresser. Men det vil han ikke være ved. Al mysticismen i den marxiske fremstilling, alle snurrebrierne i værdiformanalysen er fordrejede fremtrædelsesformer for arbejderklassens interesser, - fordrejede fordi disse særinteresser skal camoufleres, således at analysen kan fremstå som objektiv og upartisk, altså som 'rigtig' videnskab. Ellers ville den jo ikke være sandere end den borgerlige økonomiske teori. Marx's politøkonomi er derfor *ideologt*, klasseinteressen der legitimeres ved at udlægges som hævet over klassernes kamp; Kapitalens modsigelser er hverken simpel begrebsforvirring eller nogen sandhed: de er det tilslørede og derfor mystiske udtryk for arbejderklassens interesser. På samme måde som den fysiokratiske teori tolkede de politisk-økonomiske strukturer ud fra ganske bestemte klasseinteresser, men af indlysende grunde - nemlig af hensyn til de selv samme klasseinteresser - *fortrængte* dem skævhed i analysen.

2.1. Værditeori og pristeori

Lad os altså forsøge at kritisere Marx v.hj.a. en konsekvent marxistisk metode. Måske afføder det i starten et anfald af kvalme, thi metoden minder lidt om den berømte slange der æder sig selv.

Set ud fra interesseløgikken er der absolut intet overraskende eller gådefuldt ved Kapitalens begyndelse, altså *arbejdsværdilæren*. Ligesom merkantilisterne kunne glæde købmændene med at værdien (pengene) udspringer af selve handelen, og ligesom fysiokraterne knyttede værdien til jorden, således må arbejderklassens teoretiker hævde at *arbejdet* og *kun arbejdet skaber værdi*. Dette er arbejdsværdilærens værditeoretiske side; tæsen unddrager sig helt og holdent en rational grundendelse, hvilket er baggrunden for Joan Robinsons bemærkning om at værdibegrebet er et definitionsspørgsmål, intet andet. Dette er rigtigt for så vidt som arbejdsværdiens raison d'être falder uden for egenløgikken, hvilket bekræftes af Marx's mislykkede

forsøg på i kommensurabilitetsargumentet at begrunde værdien;⁵ men fra egenlogikken falder arbejdsværdien ned i interesseløgikken, og *den* afslører at Marx's definition af værdien som ren arbejdsværdi ingenlunde er en tilfældighed.

Når det først er givet at det *alene* er arbejdet (altså arbejderklassen), der skaber værdi, er det også givet at kapital og jord ikke tilføjer produktet værdi, hvorfor den indkomst, der tilfalder disse produktionsfaktorer, nødvendigvis må være skabt af arbejdet. En udbytningsteori efter de marxiske retningslinier følger derfor helt autوماتisk af arbejdsværdilæren som værditeori. Det er overflødig nærmere at udpenle, hvordan denne merværditeori legitimerer arbejderklassens lønkamp, - denne kamp bliver lige så retfærdig som den bestjålens bestræbelser for at vinde tyvekosterne tilbage.⁶ Det er nødvendigt at sige disse ting, til trods for at de kan udnyttes af kapitalens ideologer; hvis man af misforstået loyalitet med arbejderklassens interesser bliver hængende i værditænkningens tåger, kommer man aldrig til en forståelse af kapitalismens egentlige karakter, hvilket vanskeliggør eller umuliggør kampen for socialisme. Løvrigt må det pointeres at en afdækning af interesserne bag en teori - og en kritik af at de tilsløres - selvfølgelig ikke betyder en afskrivning og miskreditering af disse interesser.⁷

5. Kommensurabilitetsargumentets *problem* er at finde det 'fælles af samme størrelse' ved varerne, og dets *metode* er abstraktionen fra varenes umiddelbare forskellighed. Problemet og metode kan kritiseres, men hovedsagen er her at Marx ikke efterlever sin egen metode. Abstraktionen fører bag om de færdige varer og tilbage til deres produktionsproces, thi det fælles viser sig jo at være det abstrakte *arbejde*, altså ikke en egenkab ved selve vareren. Men skønt argumentet nu har udtømt sin forklarende kraft, går Marx videre og hævder at dette arbejde objektiviseres eller legemliggøres som værdi; han slutter fra aktiviteten (arbejdet) til dens formodede resultat (værdien), til trods for at denne slutning går i modsat retning af kommensurabilitetsargumentets idé. Slutningen er i strid med argumentets reducerende karakter, men den indebærer at Marx underhånden får indskudt værdien som en mystisk gelékump mellem det abstrakte arbejde og bytteværdien. Jeg giver en mere udførlig kritik af kommensurabilitetsargumentet i afsnit 9.3.
6. Kritikerne af mine artikler 'Økosocialisme eller marxisme' i Information (6-7/1.81) har ment at jeg ville pådude Marx en *moralisk* kritik af udbytningen og/eller at jeg kritiserede Marx moralsk. Nu skal man være dummere end selv en ideologi tillader for at overse det moralsk-politiske indhold i merværditeorien; spørgsmålet er om dette baserer sig på objektive strukturer (som Marx hævder) eller på arbejderklassens interesser (som jeg argumenterede for).
7. Af ovenstående følger *ikke* at også kapital og jord (evt. naturressourcerne) skaber værdi: Jeg betragter værdien - *enhver* værdi - på samme måde som en ateist betragter heligånden.

Arbejdsværdilærens andet aspekt er *pristeorien*. Denne udsiger at varerne udveksles i overensstemmelse med den tid, det gennemsnitligt har taget at fremstille dem; hvis et par sko 'indeholder' to timers arbejde, alt iberegnet, og et franskbrød 5 minutter, vil et par sko koste det samme som 24 franskbrød.

Marx og enhver anden marxist vil protestere voldsomt mod en sådan opspaltning af arbejdsværdilæren i en værditeori og en pristeori. Hvorfor egentlig? vil den naive betragter måske spørge. Det hele bliver jo meget klarere på denne facon, eftersom værdien i pristeorien er et unødvendigt mellemled mellem arbejdet og priserne (bytteforholdene), - hvorfor dog sige som Marx at arbejdet skaber en værdi, der bestemmer priserne, når pristeoriens kerne dog er at arbejdet bestemmer priserne? Men der er gode grunde til at forsvaret intensiveres netop på dette punkt, thi gives der køb her er alt tabt.

Sammensmeltningen af værditeori og pristeori er ikke en (egen)logisk, men en interesselogisk nødvendighed. Mere end det: Den er den første årsag og den sidste grund til alle de ideologiske tilsivringer i den marxiske politikonomi. Thi når værditeorien kobles sammen med pristeorien camoufleres arbejdsværdien; den fremtræder da ikke længere som det den *er*, nemlig arbejderklassens særinteresse, men som et led i en teori om de objektive priser (bytteforhold). Arbejdsværdien fordrejes til en 'værdilov', dvs. kapitalismens usynlige, men - iflg. Marx - højst reelle grundlov: Det er nu ikke klassekampen der bestemmer den marxiske arbejdsværdi, men den marxiske arbejdsværdi der styrer bytteforhold, priser, kapitalbevægelser, klassekamp, - ja, alt hvad der kan krybe og gå i det borgerlige samfund. Den formidlende bevægelse (interesseløgikken) forsvinder i sit eget resultat og efterlader intet spor; deraf værdiens magi.

Marx vil ikke være ved at hans teori er lige så partisk som den borgerlige. Arbejdsinteressen kan ikke tillades at fremstå i sin skamløse nøgghed: den må tildækkes med pristeoriens og 'værdilovens' objektive fignblad.

2.2. Værdibevegelsens modsigelser

Som altid er det den videnskabelige klarhed, der bliver det første offer, når teorien bliver ideologi, når særinteressen søges legitimeret ved at udlægges som objektiv struktur; det ligger jo i sagens natur, at denne fordrejning er en tilsivring og mystificering. Dette er grunden til den marxiske politikonomis massive uigennemtrængelighed; få er trængt ind i værdiformansanalysens begrebslige jungle og færre er kom-

met levende ud. Men også denne uigennemskuelighed kan jo udlægges som nødvendig, thi *kapitalismen* er jo uigennemskuelig, ikke sandt? Denne uklarhed kan imidlertid i betydelig grad opklares, hvis de begrebslige tvetydigheder ses som fremtrædelsesformer for den skjulte interesselogik.

Dette er særlig klart netop i forbindelse med værdien. Ovenfor har jeg refereret de 'officielle' modsigelser i Kapitalen,⁸ dem der stolt vises frem, når talen falder på den dialektiske metode. Derimod er modsigelserne i værdibegrebet ikke stuerene; derfor fejles de ind under gulvtæppet, eller de omtales kun dæmpet i hengemte fodnoter.

1) Værdien er dels resultat af (abstrakt) fysiologisk arbejde (forbrugt af nerve- og muskelceller osv.) og derfor i høj grad materiale,⁹ dels abstrakt social sammenhæng (udtryk for social arbejdstid) og som sådan udtrykkelig blottet for naturstof.¹⁰ Værdien er altså både tingslig og ikke-tingslig.

2) Værdien og det socialt nødvendige arbejde er dels proportional produktion, dvs. den nødvendige enhed af produktion og behov,¹¹ dels den udtrykkelige *abstraktion* fra behovene (fra brugsværdien), jvf. kommunsurabilitetsargumentets værdibestemmelse.¹²

3) Endelig er værdien dels en universalhistorisk bestemmelse, gyldig for kapitalisme og kommunisme, og for vareproduktion og ikke-vareproduktion,¹³ dels specifik for vareproduktion, nemlig udspunget af selve bytæværdien (bytteabstraktionen som realabstraktion).¹⁴ I en vis forstand er dette 3 aspekter af én og samme modsigelse, idet den universalhistoriske værdibestemmelse 'korresponderer' med værdi som tingslig og som proportional produktion; mens den værdi, der er specifik for vareproduktion, hænger sammen med den materia-

litetsfri og brugsværdiliggende værdi.

- Hvorfor skaber Marx disse plager for sig selv? Kan manden ikke tænke klart eller hvad? Jo, det kan han godt, men hans problem er at han - rettere: hans interesser - er i splid med sig selv. Han vil og han vil ikke udtrykke arbejderinteressen.

For det første: Den værdi, der indgår i arbejdsværdilæren som værditeori, må være resultat af håndgribeligt fysiologisk arbejde og derfor materie, thi udbytningsteoriens politiske appel kræver at kapitalistens beslaglæggelse af merværdien er en beslaglæggelse af arbejdernes blod, sved og tårer; hvis værdien og dermed merværdien er en abstrakt social sammenhæng, fordufter udbytningen i abstrakt og uåndgribelig filosofi. Men som nævnt er det centralt for Marx's interesser, at arbejdsværdien indleires i pristeorien. Den værdi, der bestemmer priserne, må imidlertid være udtryk for social arbejdstid; hvis værdien her knyttes til det fysiologiske arbejde, når man det resultat at værdi og pris afhænger af den forbrugte mængde af nerve- og muskelceller; derfor ville arbejdsmanden med det tunge arbejde i én time skabe mere værdi end én times lettere arbejde, og hans produkt ville have en højere pris. Værdien skal i værditeorien være materie i pristeorien immateriel.

For det andet: Værdien er det *standpunkt*, ud fra hvilket Marx og arbejderklassen kritiserer kapitalismen, - dens udbytning af arbejderklassen og dens almene fordrejning af de sociale sammenhænge. Men da målestokken for en fordrejning selv må være ufordrejet, må Marx have denne arbejdsværdi over det kapitalistiske morads, der ville tilføje den: Han må gøre værdien universalhistorisk - den evige naturlige nødvendighed af proportional produktion - overfor værdiformerne som specifikke for kapitalisme (vareproduktion).¹⁵ Men arbejdsværdien skal ikke blot kritisere kapitalismen ud fra arbejderklassens synsvinkel, den skal også udlægges som objektiv social lovmæssighed ('værdiloven'), og som sådan - som kapitalismens grundlov - er værdien naturligvis helt specifik for kapitalismen og dermed selv kritisk; deraf værdiens og det abstrakte arbejdes ligegyldighed overfor brugsværdierne (behovene). Den marxiske politikonomi er en kritisk fremstilling, men arbejderklassekritikken og den 'objektive' og 'positi-

8. Jvf. ovenfor.
9. K.I., pp.58/139, 61/142 og 85/170 (fysiologisk arbejde) samt p.53/132 (tingslig værdi: »En brugsværdi eller et gode har altså kun en værdi, fordi abstrakt menneskeligt arbejde er genstandsgjort eller materialiseret i den.«) Referencen gælder hhv. den tyske MEW-udgave og den danske Rhodos-udgave af Das Kapital, I. Band.
10. K.I., p.62/143: 'I værdien indgår ikke ét atom naturstof'; jvf. også p.71/143.
11. Tydeligst i et brev til Kugelmann (Briefe über Das Kapital, Erlangen 1972, pp.184f), men også i Kapitalens beregning over Robinson Crusoe, der må fordele sit arbejde i overensstemmelse med sine behov, jvf. Kapitalens fetischismeafsnit (K.I., pp. 85ff./170ff).
12. K.I., pp.51ff./130ff.
13. K.I., pp.85ff./170ff, hvor den universalhistoriske værdi kontrasteres med værdiformen, der er specifik for vareproduktion, og K.III, (3. Kapitalband), p.859/1095, hvor der tales om en værdi under kommunistiske produktionsforhold.
14. Utallige steder i Kapitalen.

15. I afsnit 9.5. behandler jeg Marx's teori om at værdien fremtræder fordrejet, nemlig tingslig, i værdiformerne vare, penge og kapital. Det er umiddelbart indlysende at den værdi, der her er tale om, nødvendigvis må være patienteret ufordrejet; dette er da også Marx's pointe i fetischismeafsnittet, jvf. K.I., pp.85f/170f.

ve' fremstilling stiller uforenelige krav til værdibebejret. Man kan også formulere den her omtalte modsætning derhen, at Marx ikke vil vedstå den vilkårlighed, der nødvendigvis må ligge i at kritisere ud fra et standpunkt; derfor søger han at give en objektiv begrundelse for dette standpunkt (jvf. kommunsurabilitetsargumentet). Videnskaben må have mod til at kritisere, - jo dybere, jo bedre; men hvis man ikke tillige har mod til på et vist punkt at stoppe op og postulere visse mere eller mindre selvindlysende sandheder som kritikens ukritiserede og ubegrundede standpunkt, opløser videnskaben sig i en ond cirkel, hvor intet kritiseres fordi alt kritiseres.

- Som sagt: Marx vil og han vil *ikke* udtrykke arbejderinteressen, dvs. arbejdsværdien. Men i tingsliggørelsesteorien fremstiller han den *interesseløse* modsigelse som en *reallogisk* modsigelse, thi indholdet i denne teori er jo netop at arbejdsværdien aldrig kan fremtræde *som sådan*, at den altid må iklæde sig en objektiv/tingslig camouflageniform, når den viser sig frem.

2.3. Marx's sidste postulat

I en vis forstand *har* den marxiske politøkonomi et sidste postulat; som imidlertid er forkert. Postulater er at arbejdernes klassebevidsthed falder sammen med den sande bevidsthed, den objektive erkendelse.¹⁶ Hvis den praktiske materialisme har ret i at bevidstheden stede er bestemt af interessen (hvilket jeg tror den har), så gives der imidlertid ingen egentlig 'sant' bevidsthed, hvorfor Marx's postulat må omformuleres til at arbejderklassens *særinteresser* (og partielle bevidsthed) falder sammen med samfundsmedlemmernes *almene interesser* (og den heraf flydende almene bevidsthed, der er den bedste approksimation til den sande bevidsthed).

Marx har to argumenter herfor. Det ene er at kapitalen som totaliteten af 'dødt' eller legemliggjort arbejde har bestemt sin modmagt som totaliteten af 'levende' arbejde, som alment abstrakt arbejde.¹⁷ Dermed renser kapitalismen 'sin' underklasse, arbejderklassen, for de særlige, bornerte træk, som har kendetegnet underklassen under tidligere produktionsmåder, - og som stede har falsificeret denne underklassens revolutionære paroler om at kæmpe for almeninteressen. Det andet argument er mere enkelt; det beror på Marx's teori om at arbej-

16. Dette problem er et hovedtema i Lukács: *Geschichte und Klassenbewusstsein*, Amsterdam 1967.

17. Jvf. Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Frankfurt u.å., pp.942-944.

derklassen efterhånden vil komme til at udgøre en større og større andel af befolkningen, således at dens særinteresser i stede højere grad vil falde sammen med befolkningens almene interesser.

Jeg skal ikke her komme ind på en nærmere kritik af dette postulat (det ville kræve en kritik af Marx's kapitalbegreb), men nøjes med at påpege at arbejderklassens andel af befolkningen nu er stadig aftagende. Marx's grundpostulat er derfor forkert.

Den *virkelige* almeninteresse er samfundsmedlemmernes interesse i biologisk overlevn; denne interesse er *felles* fordi den gælder mennesket *som sådan*. Dette ligger i sagens natur. Og der har den ligget indtil vore dage, hvor kapitalen omsider har fået samlet tropperne til et generalattak på samfundets naturlige eksistensbetingelser; dermed er der kommet liv i denne fællesinteresse, den er blevet en 'realabstraktion'. Idag må kapitalismekritikkens standpunkt være disse naturlige eksistensbetingelser, og kritikens hovedindhold må være kapitalens ligegyldighed overfor dem, dens abstraktion fra dem; dette er projektet i 'Kritik af privatarbejde'.

Den politiske konsekvens heraf er ikke en populisme. Vi må alle - borger og bønder osv. - være i den samme båd i den *defensive* kamp imod privatkapitalismens anarki, thi også borgerskabet kan se at dette fører til ragnarok. Men i den *offensive* kamp for økosocialisme kan borgerskabet ikke være med; det vil nemlig modsætte sig virksomhedsdemokrati og 'blød' teknologi og i stedet foretrække den økotonokratiske løsning på den økologiske krise.

3. Materielle forudsætninger for Marx's teori: De udviklede produktivkræfter

Den marxistisk-materialistiske kritik af fysiokraterne måtte stræbe efter at adskille den teoretiske egenlogisks skjulte fjernstyring fra interesselogikken, men den skulle også påvise hvordan de umodne og mangelfulde træk i teorien udsprang af primitive træk i den økonomiske basis. Tilsvarende må den marxistiske kritik af Marx vise, at han på centrale punkter er bundet til den relativt uudviklede karakter af datidens produktivkræfter.

3.1. Knapheden på arbejde

Ingen vil vel benægte at den voldsomme udvikling af produktivkræf-

terne siden Marx's tid - nogle har talt om en ny teknologisk revolution - i stigende grad har erstattet den menneskelige arbejdskraft med maskiner; den teknologiske arbejdsløshed (til forskel fra den gammelkendte konjunkturbestemte arbejdsløshed) er skyggesiden af denne udvikling. Arbejdet er idag ikke nær så knapt som for 100 år siden, mens til gengæld knapheden på naturressourcer (jord, mineraler, fosfile brændstoffer) er blevet et iøjnefaldende problem. Hvilken betydning har dette for arbejdsværdilærens pristeori?

Mine artikler i Information belæste mig om, at den blotte anvendelse af ordet 'knaphed' er tilstrækkelig grund til at blive rubriceret som borgerlig økonom. Lad mig da forklare nærmere, hvad jeg mente.¹⁸

Jeg mente at den dævrende store knaphed på arbejde, *sammenlignet med idag*, kunne være en plausibel materialistisk delforklaring på den marxiske arbejdsværdilære; og iøvrigt også på den betydelige rolle som arbejdsværdilæren spillede i den borgerlige økonomiske teori, fra Locke og frem til den marginalistiske revolution omkring 1870. Men knapheden på arbejde, altså de udviklede produktivkræfter, er kun den nødvendige materielle *forudsætning* for teorien, thi en teori er aldrig en automatisk genspejling af en produktionsmådes bestemte udviklingsniveau; *interessen* skyder sig altid ind som dirigent mellem de objektive realiteter og teorien.¹⁹

3.2. Subsistenslønningen

Bestemmelsen af arbejdslønnen ud fra omkostningerne ved at reproducere arbejderen og hans familie var - i endnu højere grad end arbejdsværdilæren - på Marx's tid ukontroversielt teoretisk fællesgods; det kontroversielle i Marx's teori, vis å vis den borgerlige, var hans kombination af arbejdsværdilæren og lønteorien til en udbytningsteori. Det kan vel næppe betegnes som en særlig vild hypotese, hvis man antager at den almindelige enighed om en subsistenslønnteori, mere eller mindre modificeret, havde som forudsætning at lønnen helt åben-

bart kun netop satte arbejderklassen i stand til fysisk at overleve; enhver, der havde øjne i hovedet, kunne se at arbejderne ikke havde noget at rutte med. Og denne subsistensløn havde igen som forudsætning de relativt udviklede produktivkræfter.

Imidlertid vil de fleste marxister afvise denne tolkning af den marxiske lønnteori. Marx gik ikke ind for en absolut elendighedsteori, heder det, og der henvises til at han i sin bestemmelse af arbejdskraftens værdi - og dermed lønnen på langt sigt - foruden den fysiologiske reproduktion også tager hensyn til et historisk, kulturelt eller sædvanemæssigt element; Marx pointerer at værdibestemmelsen af varen arbejdskraft netop på dette punkt adskiller sig fra værdibestemmelsen af andre varer:

»Imidlertid er omfanget af de såkaldte nødvendige behov, ligesom den måde hvorpå de tilfredsstilles, selv et historisk produkt, hvorfor de for en stor dels vedkommende afhænger af et lands kulturniveau, bl.a. også i væsentlig grad af de betingelser - og dermed de sædvaner og fordringer til livet - hvorunder klassen af frie arbejdere er blevet dannet. I modsætning til de andre varer indeholder værdibestemmelsen af arbejdskraften altså et historisk og moralsk element.« (K.I., p.185/287)

For 100-150 år siden spiste arbejderne kun kartofler og fedtemadder, idag inkluderer deres sædvanemæssige levestandard også farvefjernsyn og bil. Dette tager Marx's teori højde for, så vi kan roligt slumre videre med Kapitalen som hovedpude.

Hertil er der adskillige ting at sige. Den store idé i Marx's begreb om arbejdskraftens værdi er at forene arbejdsværdilæren med existensen af lønarbejde: Det ser ud som om det er selve arbejdet, der købes og sælges som en vare, men hvis arbejdsværdilæren skal gælde må værdien af 'varen arbejde' være den mængde arbejde, som denne 'vare' indeholder, hvilket betyder at 8 timers arbejde har en værdi på 8 arbejdstimer. Det var denne absurditet de klassiske borgerlige arbejdsværditeoretikere havnede i (hvis de havde tænkt så langt), og det var dette problem Marx løste med sin teori om at det ikke er selve arbejdet, men *arbejdskraften* - altså *evnen* til at arbejde - som bliver købt og solgt og som lønnen er betaling for. Det er i overensstemmelse med denne teori, at de nødvendige omkostninger ved at reproducere eller opretholde arbejdskraften er forskellig i troperne, hvor der ikke er brug for overtøj og opvarmede huse, og i Danmark, ligesom det er klart at produktivkræfternes udvikling og samfundets komplicering har gjort f.eks. bil og telefon til en simpel nødvendighed for mange ar-

18. Måske var det i spørgsmålet om knaphed, at min intention, nemlig at skrive enkelt uden at forenkle, lykkedes dårligst.

19. Jvf. også Indledning, p.10. - Marx's interesse i arbejdsværdilæren, altså det særlige forhold mellem det værditeoretiske og pristeoretiske aspekt, er allerede blevet omalt. Men hvilken interesse havde borgerlig teori i arbejdsværdilæren? Dette er et kompliceret spørgsmål, men borgerkabets oprindelige ideologi brugte den til at legitimere privatejendommen: Locke hævdede at vor naturlige ret til (privatejendommen) beror på vor naturlige ret til vort arbejde, dvs. det er arbejdet der giver legitimitet og for så vidt værdi til privatejendommen.

bejdere.

Men det er *ikke* i overensstemmelse med denne teori, at lønnen sætter arbejderne i stand til at købe farvefjernsyn og en 14-dages rejse til Gran Canaria. Pointen i Marx's teori er at betragte arbejdskraften helt på linie med andre varer: hvis det gennemsnitligt tager to timer at producere et par sko, skal der betales et beløb svarende til to timer, og hvis det gennemsnitligt tager 4 timer dagligt at reproducere arbejdskraften, må daglønnen svare hertil. Styrtken i argumentet, og det der sikrer logisk overensstemmelse med arbejdsværdilæren, ligger i at betragte værdibestemmelsen af arbejdskraften som præcis lige så *objektiv* som værdibestemmelsen af andre varer. Marx skulle have holdt sig for god til pludselig at sadle om til at blive en følsom borgerlig sjæl, der hævder at arbejdskraften skam er en helt speciel menneskelig vare; det er den måske nok, men det tager kapitalismens lov-mæssigheder blot ikke hensyn til, - hvis vi skal tro hvad Marx iøvrigt har skrevet. Det 'sædvanemæssige' eller 'moraliske' element i arbejdskraftens værdi er derfor lige så ubegrundet som hvis Marx havde hævdet, at støvler 'pr. sædvanen' sælges til mere end hvad der svarer til deres teknisk nødvendige fremstillingsomkostninger.

Hertil kommer at dette element er en gummiaparagraf, der ganske renser Marx's løn teori for mening. Arbejdskraftens værdi skal forklare gennemsnitslønnen på langt sigt, altså på tværs af de kortsigtede økonomiske konjunkturer; den skal kort sagt forklare det *sædvanemæssige* lønniveau. Men det kan den af gode grunde ikke, hvis den sædvanemæssige levestandard på forhånd er indbegrebet i arbejdskraftens værdi. Det, der skal forklares eller bevises, er *forudsat* og derfor erstatter den marxiske løn teori 'arbejdets værdi' med et kredsløb, der er præcis lige så tomt og blottet for forklaringskraft. Men for delen er selvfølgelig at teorien derfor heller ikke kan falsificeres; selv hvis Mouton Rothschild og lystbåde blev sædvanemæssige, kunne det ikke afkræfte teorien, thi de er da sædvanemæssige led i arbejdskraftens værdi.

Derfor er det alt i alt bedst i overensstemmelse med Marx's teori at se bort fra gummiaparagrafen og fastholde ham på en subsistensteori;²⁰ dette harmonerer også bedst med akkumulationsteorien i Kapitallens kapitel 23, hvor den arbejdskraftværdi, som reservehæren hele tiden presser lønnen ned til, synes at være et subsistensniveau.

20. Den rimeligste tolkning af det anførte Marx-citat er måske, at det 'moraliske' element er en historisk rest fra den gamle produktionsmåde. Men sådanne rester skulle kapitalismen tendere mod at skille sig af med; og det antyder Marx ikke, tværtimod.

3.3. Pengeteori og tingsliggørelsesteori

Den marxiske teoris tidsbundethed er imidlertid tydeligst og mest fatal i pengeteorien og tingsliggørelsesteorien, thi begge steder forudsættes at en ting (guld) spiller en central rolle i pengesystemet; det gjorde den på Marx's tid, men idag er gullet ikke *årsag* til noget, dollarens guldpris er blot *symptom* på de internationale økonomiske forhold.²¹

Ser vi bort fra de marxister, der er lige så fossile som denne teori, er det vel de færreste der vil benægte, at dette element i Marx's teori er kritisabelt; det er idag åbenbart at pengenes fundering i en ting (guld) på Marx's tid var en førborgerlig rest, som kapitalismen endnu ikke havde skilt sig af med. Konsekvensen er imidlertid at Marx baserer sin fordrøjningsteori om det borgerlige samfund (fetichisme- eller tingsliggørelsesteorien) på et til sit væsen før-borgerligt fænomen.

Denne kritik er ødelæggende for Marx's system, thi hvis pengeteorien er forkert, er dens forudsætning og konsekvens, dvs. hhv. vare- og kapitalteorien, det også; og hvis pengefetichismen er et blålys, må det samme gælde vare- og kapitalfetichismen. Tingene hænger sammen, man kan ikke udskifte defekte teorielementer som nedslidte bil-dæk. Marx-kritikken må nødvendigvis være lige så konsekvent som Marx stræbte efter at være.

4. Forfalsker Marx kapitalismen - eller kapitalismen Marx?

Vi må tage os iagt for den materialistiske teorikritiks frygtede hvervssygdom, nemlig at teoriens relateren til 'materien' fordrejes til en total *relativisering* af teorien. En relativisering, der i vort tilfælde ville føre til en idé om, at Marx havde ret om datidens Kapitalisme, men spåede galt mht. nutidens.

Hvis Kapitalen havde været ment som en empirisk-deskriptiv reddegørelse for forrige århundredes kapitalisme i England, kunne vi konkludere dels at værket var forældet idag, dels at det var rigtigt af Marx dengang at lægge afgørende vægt på knapheden på arbejde, på subsistenslønnen og på pengefunktionens tilknytning til gullet. Men Marx sigtede jo i stedet mod at fremstille den kapitalistiske produktionsmåde *som sådan*. Datidens relativt primitive kapitalisme gjorde derfor ikke Marx's relativt 'primitive' teori - no offence, Karl - rigtig eller adækvat: Den forhindrede, sammen med de omtalte forsøg på at

21. Nærmere herom i afsnit 6.1.2. og 9.5.1.

udviske teoriens partiskhed, Marx i at erkende kapitalismens fundamentele strukturer. De elementer, jeg her har beskæftiget mig med, vedrører grundstrukturer i den kapitalistiske produktionsmåde, så hvis teorien er forkert i dag var den også forkert for 100 år siden, - og hvis teorien var rigtig på Marx's tid er den også rigtig idag.

Men hvorfor er den marxiske politikøkonomi da en forkert teori?

'Kapitalen' kan ikke simpelthen afskrives som forældet, men det udelukker den ikke fra at kunne blive falsificeret. Marx's politikøkonomiske fremstilling er noget af en søslange, der kun ved særlig festlige lejligheder vover sig op til den empiriske overflade; men det sker, og subsistensløntheorien er netop et eksempel, thi for så vidt teorien overhovedet har mening, hævder den en almen og langsigtet tendens til subsistensløn, en tendens der sætter sig igennem på tværs af alle modifikationer og kvalifikationer. Dette har vist sig empirisk forkert, så derfor er Marx's teori om arbejdskraftens værdi forkert.

Sagen er lidt mere kompliceret i forbindelse med de tingslige penge, thi det indgår som et af de mere bizarre træk i den marxiske teori, at samtidig med at de sociale forhold fordrejes ved at inkarneres i en ting, fordrejes denne fordrejning ved at gullet symboliseres af selder, altså 'aftingsliggøres'; så med hjælp fra den farlige coocail af stærk vilje og stor velvilje kan det afvises at det nuværende pengesystem giver en entydig empirisk falsifikation af Marx's teori. Men teorien udtaler sig ikke blot om, hvad pengene er, men også om hvordan de opfattes, thi iflg. tingsliggørelsesteorien skulle folk i almindelighed og borgerlige økonomer i særdeleshed begribe penge som tingslige; det ville kræve en interview-undersøgelse at afgøre det første spørgsmål, men det er stensikkert at de borgerlige økonomer ikke tingsliggør pengefunktionen, - tværtimod *subjektiverer* eller psykologiserer de pengene ved at fundere deres 'værdi' (købekraft) i *tillid*; derfor er teorien empirisk forkert, ganske enkelt.

Derimod unddrager arbejdsværdilæren sig en empirisk prøvning. Dette ligger i sagens natur for så vidt angår værditeorien, men det gælder også pristeorien. Det skyldes at det ligger i Marx's teori - ja, er en pointe - at det kun er i en meget abstrakt grundmodel at varerne udveksles efter deres arbejdsindhold; herfra og op til den empiriske overflade er der en række kvalificeringer og transformeringer.

- Det er således kun afgrænsede aspekter af den marxiske politikøkonomi, der kan underkastes en empirisk test; arbejdsværdilæren og

dermed grundloven i Marx's system, værdiloven, kan ikke.²² Dette betyder imidlertid ikke at holdningen til denne lov er et spørgsmål om smag og behag. Virkeligheden kan ikke på positivistisk vis reduceres til empiriens ene dimension, og derfor er empirien ikke det eneste sandhedsvidne.

Jeg mener at det ultimative kriterium er *praksis*, og derfor er det centrale spørgsmål om teoriens grundproblemer udtrykker kapitalismens *praktiske* grundproblemer. Disse var i forrige århundrede arbejdsknapheden og den økonomiske modsætning mellem kapital og arbejde. Herudfra strukturerede Marx sin teori. Til trods for at han har skrevet nogle tusinde sider om hvordan det borgerlige samfunds fremtrædelsesformer tilsører og fordrejer væsenet, var han dog overbevist om at dette væsen fremtrådte i hans egen tids grundproblemer og -konflikter.

Men anskuet fra historiens foreløbig højeste pas, nemlig 1981, forekommer arbejdsknapheden, subsistenslønnen og de tingslige penge at være bornerte og primitive udtryk for kapitalismens væsen, - fremtrædelsesformer der er specifikke for et flygtigt trin i kapitalismens udvikling af produktivkræfterne. Idag er de centrale praktiske problemer knapheden på naturressourcer og den økologiske krise. Dette tilsiger at betragte modsætningen mellem kapital og natur, altså profitmaximerings trussel mod samfundets naturlige eksistensbetingelser, som den kapitalistiske produktionsmådes grundlæggende modsigelse; derfor bør den politikøkonomiske fremstilling begynde med denne modsigelse i dens mest enkle skikkelse, hvilket er privatarbejdets ligegyldighed overfor - abstraktion fra - de naturlige eksistensbetingelser for et arbejdsdelt samfund.

Denne modsigelse fremtræder først i sin fulde almenhed i vore dage, thi det er først nu at det materielle udtryk for profitmaximeringen - den blinde økonomiske vækst eller produktivkraftudvikling - for alvor støder ind i nogle naturlige barrierer. Dette betyder selvfølgelig ikke at modsætningen mellem kapital og lønarbejde forsvinder, men det gør denne modsætnings rent økonomiske karakter sekundær, thi profitmaximeringens trussel mod reallønnen er underordnet i forhold til dens trussel mod de naturlige eksistensbetingelser; heri ligger imidlertid også at de økologiske aspekter af striden mellem kapital og lønarbejde tilsvarende får øget betydning.

22. Når vi ser bort fra de konsekvenser, som falsificeringen af teorien om arbejdskraftens værdi har for arbejdsværdilæren som sådan; hvilket man selvfølgelig ikke kan.

- Alternativet til denne opfattelse er Marx-ortodoksiens regression til 1867: Den *rigtige kapitalisme* har halvsulne arbejdere, banker der indlæser sedler med guld og rent økonomiske overproduktionskriser. Anskuet gennem dette troldspejl har den senere produktivkraftudvikling *forfalsket* kapitalismen ved at forbedre arbejdernes økonomiske stilling, thi dette betyder blot en *tilsøring* af udbytningen; og tilsvarende er den økologiske krise blot en lettere komplicering af de velkendte økonomiske kriser. Det er kort sagt ikke den marxske teori, men den aktuelle kapitalisme, der er forkert; hvilket marxismen så beviser i sine forskellige fordrejningsteorier.

Men idag er der ikke tid og råd til disse julelege. Den socialistiske bevægelse må udvikle en politikøkonomi, der kan tjene som et præcist og anvendeligt redskab. Det er åbenbart at kapitallogikken blev lagt i graven af sin egen uanvendelighed i det politiske arbejde, men denne mangel har sin rod i den marxske politikøkonomis værditænkning. Værdien er ikke kritisabel fordi den udtrykker arbejderinteressen, men fordi den søger at skjule dette; den virkelige 'værdilov' i Kapitalen er arbejderinteressens legen skjul fra den første uanselige værdigele over værdiformmysterierne til steds mere inferiøre pseudoproblemer (såsom spørgsmålet om hvilket arbejde der skaber merværdi). Jeg tvivler faktisk på at marxologerne, på bunden af deres sjæl, er i stand til at bilde sig selv ind at alt dette har noget som helst med virkeligheden at gøre. Men ligesom teologen holder fast ved helligånden for at holde fast ved sig selv, således er marxisten tvunget til at fastholde værditænkningen; for Marx uden arbejdsværdien er som Einstein uden relativitet.

Som jeg også har søgt at demonstrere, er Marx imidlertid uundværlig ved kritikken af ham selv.